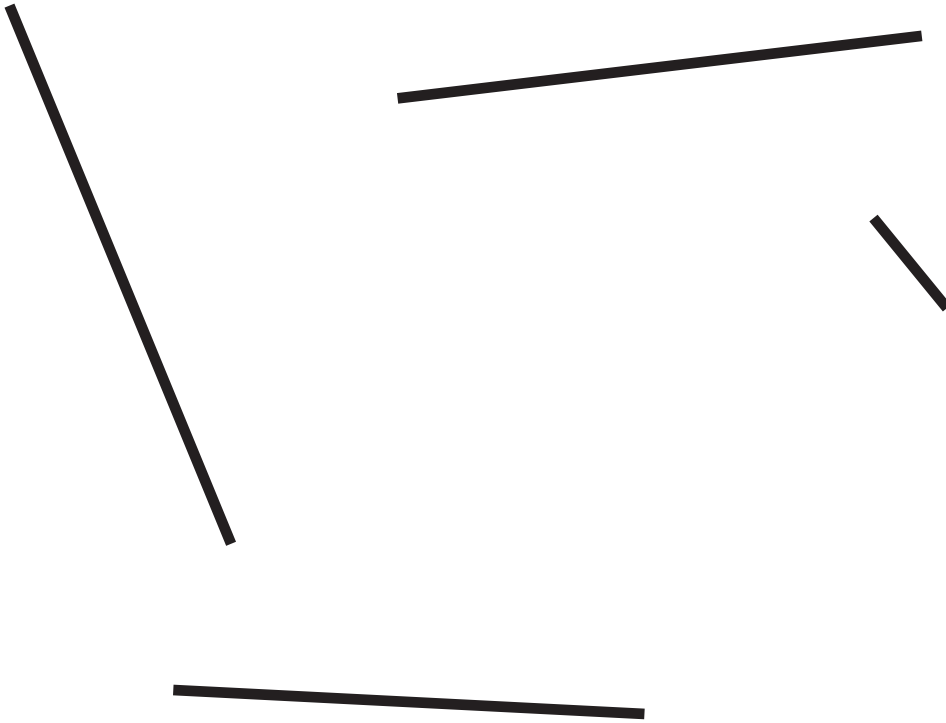

Smrt u Dubrovniku

Zasnovano na ličnim
i arhivskim materijalima

Finansira
Evropska unija

3 — SMRT U DUBROVNIKU, PRAZAN PROSTOR;
4 — RIJEČ REDITELJA, PETAR PEJAKOVIĆ; 4 —
RIJEČ AUTORICE TEKSTA, ANJA PLETIKOSA; 5 —
MAŠINE BILJEŠKE, MAŠA BOŽOVIĆ; [KAMEN]
9 — UVOD: KAMEN, BOGDANA KOSTIĆ, ANJA
PLETIKOSA, REBEKA MESARIĆ ŽABČIĆ, ANDRIJA
RAŠOVIĆ; 13 — DNEVNIČKI ZAPIS, ANDRIJA
RAŠOVIĆ; [KRETANJE] 14 — BALKAN, MARK
MAZOVER; 15 — ŠEST JE JEDAN, BOGDANA
KOSTIĆ; 18 — HOW TO MAKE A HAPPENING,
ALLAN KAPROW; 26 — MRAV, MILAN MILIŠIĆ;
[ANATOMIJA] 29 — ATLAS; 34 — BROD LUDAKA,
BOGDANA KOSTIĆ I ANDRIJA RAŠOVIĆ; 40 —
KAD JE BOG STVARAO DUBROVNIK, MILAN
MILIŠIĆ; 44 — KONTRATEŽA; 46 — HOMO
POETICUS, UPRKOS SVEMU, DANILO KIŠ; 48 —
AURA, IVAN MARTINAC; 53 — MERHAMET; 60 —
BORDEL RATNIKA, IVAN ČOLOVIĆ; [DNEVNIK]
64 — BILJEŠKE IZ RAZGOVORA SA DJECOM;
65 — PRIČE IZ ŽIVOTA, LIČNA ISKUSTVA; 66 —
KRIVICA; 68 — TIMELINE; 70 — POJMOVNIK;
74 — ŽIVOT ZA SLOBODU, MILAN MILIŠIĆ

SMRT U DUBROVNIKU

Produkcija: DS Prazan Prostor

Reditelj: Petar Pejaković

Dramaturškinja: Anja Pletikosa

Kostimografkinja: Lina Leković

Scenografkinja: Ivanka Vana Prelević

Autor muzike: Ilija Gajević

Saradnica na pokretu: Anđelija
Rondović

Producentkinja: Marija Backović

Asistenti na projektu:
Bogdana Kostić,
Milana Matejić,
Andrija Rašović

Organizatori:
Ognjen Sekulić,
Sergej Pavlović,
Sreten Milošević

Grafički dizajn: Ivana Vujošević

Foto: Krsto Vulović

Video: Mladen Ivanović

Igraju:

Slaviša Grubiša,
Emir Ćatović,
Pavle Prelević,
Miloš Kaščelan,
Kristijan Blečić,
Maša Božović

Smrt u Dubrovniku je pozorišna predstava o napadu na Dubrovnik 1991. godine.

Utemeljena je na svjedočenjima učesnika tih dešavanja. Na predstavi je neprekidno i intenzivno rađeno tri godine. Nastajala je iz intervju sa preko trideset učesnika ratnih dešavanja iz svih krajeva Crne Gore i sa nekolicinom iz Dubrovnika. Kroz proces pozorišnih i socijalnih radionica prošlo je više stotina mladih, učesnika događaja i umjetnika.

Zapisi razgovora sa učesnicima tih ratnih dešavanja dio su teksta predstave. U prethodnim decenijama ti glasovi su u Crnoj Gori bili usamljeni. Sad je to mali hor. Predstava je javni poziv ostalim glasovima da se pridruže horu.

Predstava pripada onome što nazivamo kulturom sjećanja. Nasuprot rasprostranjenoj (ne)kulturi zaborava. Namjera je suočiti javnost, prije svega u Crnoj Gori, sa istinom o ratu koji je vođen u Dubrovniku i njegovoj okolini. Nesuočavanje sa stvarnom prošlošću je dobar preduslov da se istorija ponovi. *Smrt u Dubrovniku* je umjetnički pohod/napad protiv dominantne kulture zaborava i laži.

Cilj nije suočiti se samo sa prošlošću, istinom i zaboravom, već i suočiti se sa pitanjem odgovornosti, kolektivne i pojedinačne. Suočiti se i sa osjećajem srama. Predstava nema ambiciju da procesuirati stvari koje su, jasno je, u strašno maloj mjeri procesuirane kada je u pitanju dubrovačko ratište. I to u svakom smislu: pravnom, političkom, istorijskom, etičkom, intimnom... Naš (prazan) prostor je prostor poetske istine i poetske pravde. One su tanane i efemerne, ali imaju neuhvatljivu, natprirodnu i trajnu moć. Emaniraju.

Predstava *Smrt u Dubrovniku* posvećena je istini i pomirenju.

Prazan prostor

Rodio sam se u Kotoru 1970. godine. Majka je studirala u Dubrovniku i bila je na praksi u Boki. Otac se vratio kod svojih nakon završenog fakulteta u Beogradu i zaposlio se. Hrvatica i Crnogorac strasno su se zavoljeli. Mogu reći, bez bojazni od otrcane fraze, da sam dijete ljubavi. Kada sam imao godinu dana oni su se rastali. Uvijek mi se činilo da nikada to nisu preboljeli. Nisam ni ja.

Majka me je povela kao bebu kod svojih na sjeverni Jadran. Tada sam prvi put prešao Debeli brijeg. Narednih dvadeset godina prelazio sam taj brijeg stalno. Stotinama puta. Kako sam rastao, sve češće i češće. Za mene je taj brijeg uvijek bio mjesto čežnje, susreta i spajanja. I Dubrovnik sa njim zajedno.

Kada je vojska '91. prešla Debeli brijeg i krenula u napad na Dubrovnik nisam mogao da povjerujem da se to dešava. Ne mogu ni danas. I to je to. Danas, trideset i tri godine kasnije radim predstavu o tim događajima. Zato što hoću da razumijem da bih vjerovao. I prije svega zato što znam da je Debeli brijeg mjesto spajanja i ljubavi. I to želim da podijelim. To je jedini prolaz.

Petar Pejaković

RIJEČ AUTORICE TEKSTA

Poziv da radim na ovoj predstavi prihvatila sam potpuno nesvjesna izazova koji će mi taj rad predstavljati. Taj izazov univerzalan je kazališni izazov, stoga sam odlučila kao riječ autorice baviti se upravo njime, jer bez njega ova predstava koju ćete (upravo) gledati ne bi bila to što jest.

Prije svega, izazov je bio vremenski. Proces razvučen kroz tri godine može zvučati kao emotivni i intelektualni užas. Mjeseci pauze u kojima, uslijed stalne izloženosti i prekarosti nas kulturnih radnika zaboravljamo što smo ustanovili pa krećemo ispočetka. Kada krećemo ispočetka, vrtimo se ukруг i teško možemo vidjeti prava rješenja. No sada, s distance još jedne pauze u radu i pred samo finale, uzbuđenje je ponovo ovdje, a s njime i shvaćanje da je tri godine rada na materijalu privilegija. Jer tek s velikim pauzama ono što smo pročitati, što smo istražili i saznali te o čemu smo razgovarali može postati malo jasno. Ideja rata, svakog rata, nejasna je do bola. Svaki rat ima svoje korijene i „razloge“ do kojih se ne dolazi tako lako. Stoga nama, neratnicima, kada pišemo o ratu jedino preostaje da si uzimamo vremena koliko god treba i da, na kraju, nađemo u nečem neskladnom i nerazumnom neku svoju istinu i, ako hoćete, ipak neku ljepotu – onu koju Baricco¹ naziva „drugom lepotom“.

Količina kontradiktornog, neskladnog i nerazumnog na koju smo nailazili u procesu istraživanja nadilazi bilo kakva očekivanja. Što god očekivali od procesa, nismo očekivali da će nam neki „zaključak“ toliko izmicati. Količina materijala koju smo prekopali je nevjerovatna: prvi susreti izgledali su kao seminari nekog sjajno osmišljenog interdisciplinarnog kolegija iz humanistike i umjetnosti. Izgradili smo knjižnicu tekstova o visokoj i popularnoj kulturi, bavili smo se fenomenima rata i ratovanja iz povijesne, kulturološke, antropološke vizure, gubili smo se u toj nekoj želji da se dočepamo „odgovora“ i pravili se da uživamo u tome šta do odgovora nećemo doći. Preko 30 sugovornika ispričalo je razne priče prema kojima smo bili emotivni, tužni, ljuti, ponekad i ravnodušni. Na našem zajedničkom drajvu u našoj „zajedničkoj čitanci“ spremili smo stotine i stotine minuta razgovora s direktnim učesnicima ovog rata koji su nas uvijek iznova vodili prema tome koliko je nemoguće, ili barem proketo teško, uhvatiti srž ovog rata, ili nekog drugog.

Tko bi u kojem svemiru gađao Dubrovnik, demilitariziranu zonu, UNESCO-vu baštinu? U jednoj od 3 ili 4 verzija teksta piše: „Meni je Dubrovnik prelijep i htio bih da bude i dio moje države“. To je samo jedna od stotina predivnih ideja ove predstave koje nitko nikada neće čuti na sceni, jer tako to u ovakvim procesima valjda mora biti – moramo se odricati onoga što nam je najljepše kako bismo bili jasni i oštri. U predstavi o osjetljivim temama sve mora biti oštro i jasno. Politika nam je ostavila previše nejasnoća i slijepih točaka, a da bismo u poeziji bili neprecizni. Kada se dominantna politička riječ temelji na namjeri i strategiji da se ljude izbezumi i zbuni, nježnost umjetnosti mora prozračiti taj prostor pretrpan traumom i nejasnoćom. Kroz razne i slojevite procese filtriranja i ventiliranja dokumentarni materijal je postao naš izvedbeni materijal. Velika većina onoga šta se u predstavi čuje je citat ili parafraza, a drugi dio je poezija koja je inspirirana nekim citatom ili parafrazom. Koja nam je bila ideja? Što smo time postigli?

Vjerujem da smo postigli dvije stvari: da ćete gledati ovu predstavu i biti ljuti iz nekog svog posve osobnog razloga. Bit ćete ljuti na koga već želite biti ljuti i taj netko će vam se vjerovatno gaditi – tko kod on bio. Gledat ćete predstavu i osjećati navalu nekih osjećaja – vrlo vjerovatno nekih od najrazličitijih osjećaja i ja ću ih ovdje sve nazvati katarzom jer znam da predstava nikoga neće ostaviti ravnodušnim. I onda ćete o ovoj predstavi pričati ili razmišljati. Doći ćete kući i guglati nekog od njezinih likova, na kavi ćete pričati svojim prijateljima da traje preko tri sata i šta im pada na pamet ili ćete pak biti na rubu da dignete tužbu protiv njezinih autora – ili nas makar pozvati da se negdje potučemo – jer šta nam pada na pamet. I sve je to potpuno u redu jer u početku svakog od tih osjećaja stoji autorska namjera da se napravi predstava koja ne docira i ne pretpostavlja, iako malo provocira, ali koja kontinuirano promišlja i postavlja pitanja imajući na umu dignitet svih onih koji su uistinu i iskreno propatili zbog ovog i svakog drugog rata.

1 A. Baricco „Neka druga lepota – crtica o ratu“ na: <https://vreme.com/kultura/neka-druga-lepota-crtica-o-ratu/>

Na kraju, ovo je predstava koja nije htjela biti kao druge ratne predstave. Nemoguće je bilo izbjeći uniforme i oružje – možda nije bilo nemoguće, nego mi to nismo htjeli. Ona je, inspirirana mnogim formama na ratne teme, od Die Ermittlunga Petera Weissa do Coppoline Apokalipse danas, htjela pričati o jednom ratnom događaju tako da ju svi razumiju. Zato su njezini likovi opći i nemaju ime, zato ona teče u ritmu bez kraja i početka, zato njezini traumatični događaji evociraju sve druge traume koje se svakog dana ponavljaju u cijelom svijetu još otprije no što je svijeta bilo. Istovremeno, ovo je predstava o crnogorskom napadu na Dubrovnik koji je počeo u jesen 1991, o vojnoj i medijskoj kampanji Rat za mir, o logoru u Morinju i o deklarativnom pomirenju između Hrvata i Crnogoraca. Zapravo, ovo je predstava po istinitom događaju, temelji se na svjedočanstvima i, makar je njezin tekst povremeno oniričan, apsurdan, nadrealan, ona je u potpunosti istinita. I zato što je htjela biti istinita dovela je ženu kao lice koje se gotovo nikada ne spominje u priči o ratu, uz iznimku „Ilijade“ o kojoj Baricco kaže:

„Preko tog glasa ukazuje nam se ženska strana Ilijade: ali kad smo je jednom spoznali, posle je pronalazimo na svakom koraku. Zamagljenu, jedva primetnu, ali neverovatno postojanu. Ja je vidim jasno izraženu na bezbroj mesta u Ilijadi, gde ratnici, umesto da se bore, pričaju. To su zborovi bez kraja i konca, beskonačne rasprave, koje prestanemo da mrzimo tek kada počnemo da shvatamo šta u stvari znače: njihov cilj je da što je više moguće odlože borbu. One su poput Šeherezade, koja se spasava pričajući. Reč je oružje kojim se na trenutak zamrzava rat. Čak i kada raspravljaju kako da ga vode, u tom trenutku ga ne vode, i to je nesumnjivo jedan od načina da se spasu. Svi su osuđeni na smrt, ali poslednju cigaretu puše u nedogled: i puše je rečima. A potom, kada uistinu krenu u borbu, pretvaraju se u obnevidele junake, koji odbacuju svaku mogućnost spasa, fanatično se predajući svojoj dužnosti. Ali pre toga: pre toga postoji jedno beskrajno vreme, ženstveno, ispunjeno mudrom sporošću, i pogledima unazad, dečijim.“

Tu ideju mudre sporosti i dječjeg pogleda unazad želimo i mi ovdje zadržati.

Anja Pletikosa

Ja o ovome ne znam ništa. Čak nisam ni bila nikad u Dubrovniku. Možda jer mi iz Nikšića tamo ne smijemo. Probušice nam gume od auta. Ili jer je Dubrovnik skup. Ne razumijem. Pa moj tata nije ni bio dio toga. Odavno znam da je odbio poziv, mislila sam da je bilo jednostavno odbiti poziv. Zašto nisu svi samo odbili pozive? To mi je objasnio tek nedavno, u autu kad sam se vraćala sa jedne od proba. „Možeš čista srca da radiš priču o tome.“ Hvala tata.

Tako da ja ne znam ništa o tom gradu.

Imala sam samo neke oskudne informacije. Da imaju more. Da imaju kamen. Da imaju ljetnje igre. Da smo ih bombardovali. Da su to neke devedesete koje su bile čudne i teške godine. I pusti sad to.

Sad imam 23 godine i još oskudnih informacija.

Da su neki vojnici čekali u redu sa kesama ispred kuće nekih staraca koji kese primaju u zamjenu za snahu. Kafa, šećer, brašno, cigari. Ali ne znam ko su bili ti vojnici. Znam da su žene ostavljale pića i hrane da omekšaju neprijateljsku vojsku. Ne znam ni ko su te žene. Da su prali noge u vinu. Ili viskiju. Ti vojnici. Nepoznati. Da je jedan stražar iz Morinja bio omiljen među zatvorenicima. Da su se radovali njegovoj smjeni. Znam ko je, s njim sam se upoznala čak. Znam da su se čuli preko motorole. Vojnici dviju zemalja. Vojnici jedne zemlje. Vojnici. Dječaci. Da su razgovarali o muzici i budućnosti. Znam jednog od njih. Više nije dječak. Mada kad priča kako se radovao majkinim kolačima po povratku sa vojnog roka, izgleda kao da jeste. Ali je pretpostavljam odrastao onda kad su ga umjesto kući u Podgoricu, odveli za Kupare. Znam da postoji snimak gdje jedan kaže kako ne zna zašto je tu. Na tuđoj zemlji. Sa puškom. Ne zna šta brani. Koga brani. Od koga brani. Kako brani? Ni njega ne poznajem, mada bi mogao biti moj mlađi brat.

Znam da nam je jedan od hrvatskih branitelja rekao kako su žene spasile grad. Da nije bilo tih žena oni se ne bi imali za koga boriti. Prazan grad se ne čuva. Grad pun žena koje su ostale se čuva. Možda su i sa ove naše strane išli u napad zbog žena. Jer su i oni napadom branili granice. Vjerovatno za žene. Možda je ovo zapravo bio okršaj žena Crne Gore i Srbije i žena Hrvatske koje su lukavo poslale pokemone da se bore umjesto njih.

Šalim se, nije neka fora. Samo, ne znam zašto sam tu. Ko sam ja u ovoj priči? Šta čuvam u ovoj predstavi? Možda nas čuvam od raznoraznih potencijalnih napada, zašto se nismo bavili temom žene u ovom ratu? E pa, evo, gledajte! Imamo mene! Otklonili smo mogućnost makar te vrste kritike. Doduše ja jedna. Njih pet. Mada to ćemo nekako simbolično da pravdamo. Ne znam.

Ali razne druge zanimljivosti znam i specifične događaje iz ratnog stanja. Imam osjećaj kao da o ovome znam sve!

Mada možda bolje da ne pričam. Mogli bismo se poželjeti nečeg takvog. Da vidimo ko je heroj, a ko izdajnik. Da se testiramo. Nismo odavno. Pa da imamo o čemu da se pijani raspravljamo. Da imamo nove psovke, nove kletve, nove anegdote, nove podjele, nove geografske nazive, nove društvene sisteme, nove ekonomske krize, nove simbole, nove podrugljive geste, nove tjelesne znakove, nove "opraštam, ali ne zaboravljam" fraze, nove pjesme, nove knjige, nove istorije, nove ulice, nove spomenike, nove praznike, nove muzeje i nove grobove. I još nove umjetnosti na račun svega toga. Dajte ratova. Nekad će neka grupica ljudi htjeti da pravi predstavu o tome i neće znati šta je ženska linija u toj predstavi.

Trebalo bi da je ovo dovoljno razloga za neki novi početak.

I hvala majko tebi.

Maša Božović

UVOD – KAMEN

Pogled na četiri godišnja doba. Počevši od paleozoika. Počevši od mezozoika. Počevši od kenozoika. Počevši od praistorije. Počevši od četiri godišnja doba. Četiri godišnja doba, paleozoik, mezozoik, kenozoik, praistorija, istorijsko doba. Proljeće, ljeto, jesen, zima, kambrijum, ordovicijum, silur, devon, karbon, perm, trijas, jura, kreda, paleogen, neogen, kvartar. Proljeće, ljeto, jesen, zima, kambrijum, ordovicijum, silur, devon, karbon, perm, trijas, jura, kreda, paleogen, neogen, kameno doba, metalno doba, stari vijek, srednji vijek, novi vijek, savremeno doba. Jesen, zima, proljeće, ljeto, paleolit, mezolit, neolit, bakarno doba, bronzano doba, gvozdeno doba, pismo, civilizacija, eneolit, antika, hrišćanstvo, crkva, zapadna i vizantijska kultura, humanizam, renesansa, barok, klasicizam, prosvjetiteljstvo, sentimentalizam, predromantizam, romantizam, realizam: naturalizam, verizam, naturalna škola; parnasizam, impresionizam, simbolizam, ekspresionizam, futurizam, dadaizam, letrizam, nadrealizam, socijalna literatura, zenitizam, egzistencijalizam...

Bogdana Kostić

Stojiš i zuriš u Dubrovnik. U najpoznatiju razglednicu iz države koju braniš. Stojiš i zuriš, pa sjediš i zuriš. Tamo će neko da vikne – “pali”, i ti ćeš da zapališ more, brodove, zidove i krovove. Stojiš i zuriš. Najljepši logor na svijetu. Tako si već stajao i zurio: u Titograd, Prištinu, Sarajevo, Srebrenicu.

Anja Pletikosa

Povijest bi trebala biti učiteljica života, no činjenica je da vrijednost „povijesnih zakonitosti“ na istim ili različitim prostorima ovisi o mnogim relevantnim

← Sastanak u Crnoj Gori
(Dostaveničko v Černé Hoře)
– František Zvěřina, 1905.

okolnostima vremena. U povijesti su dubrovačka zdanja i zidine odoljele mnogim napadačima te obeshrabrivale najmoćnije sile, poput Mletačke Republike ili Osmanskog Carstva, a istodobno su bile sačuvane kako zahvaljujući diplomatskom umijeću Dubrovčana, tako i zbog sklonosti kompromisu. Ironijom sudbine, svoju su paradoksalnu funkcionalnost dubrovačka zdanja i zidine morali dokazivati tek pred naletima velikosrpskih i crnogorskih agresora. S druge pak strane, hrvatski narod, a osobito Dubrovčani, vjerujući i zanoseći se općepriznatom vrijednošću Dubrovnika kao grada civilizacije i nenadmašne arhitekture, jedinstvenosti prirodnoga sklada duha, kulture, tradicije, tolerancije i otvorenosti, nisu mogli ni pomisliti, a kamoli očekivati da će se na dubrovačkom području dogoditi bombardiranje, razaranje i devastiranje čitavih područja, te ljudske žrtve.

Rebeka Mesarić Žabčić - Posljedice Domovinskog rata: primjer Dubrovačko-neretvanske Županije

Crnogorska istorija počinje kamenim oruđem i oružjem pronađenim na teritoriji Crne Gore iz praistorije, i završava se Ustavom novo-nezavisne države Crne Gore.

Andrija Rašović

ACKO

GOR

GOLU

ZAC

DINE

OGRAD

ORISA

BLJAK

MAČKA
ZERA

SINJAL

MAČANIK

NICA

ISAC

Moraca

TITOGRAD

Fojnovi mentaliteta:

Izdržljivost

Nestalnost

Humor

Poltronstvo

Sujevijeje

Tvrđoglavost

Upornost

Snalažljivost

Srdlačnost

Mudrost

Čistivo i junaštvo?

Žilavost

Kad sam bio srednjoškolac, čudilo me je to što u udžbenicima iz istorije ne postoji poglavlje skorije istorije. Pretpostavio sam da devedesete nisu istorija, makar ne u tom smislu kao partizani i period Drugog svjetskog rata, te da je ovaj period dovoljno dalek i da je tadašnji život istorizovan i opredmećen u istoriji na isti način kao i Osmansko carstvo, Iliri, Rimljani, Grci, Egipat. Iz meni nepoznatog razloga, ovakav tretman istorije činio me bijesnim.

Volim da znam. Moj prvi susret sa devedesetima bio je kroz stereotipe i viceve. „Zbog toga lome auta naših

tablica“, odgovorio bi moj drug iz klupe. Roditelji nisu odgovarali na moja pitanja. Moj drugi susret sa devedesetima je bio odlazak u Sarajevo. Imao sam osamnaest godina. Prijatelj koji je putovao sa mnom mi je objasnio od čega su rupe na zgradama i zašto postoje dva Sarajeva. Shvatio sam da sam bijesan jer mi nisu dali da znam. Ovaj bijes vezujem za gorak osjećaj sreće što tokom ovog procesa saznajem više o devedesetima.

Bijesan sam ne samo jer nam ne daju da znamo. Zbog prirode događaja, sveprisutne agresije koja jedne tjera da okrenu glavu od stvarnosti, a druge da tu stvarnost satanizuju. Da li je agresija jedini način da se istorija odvija? Ne znam još.

*

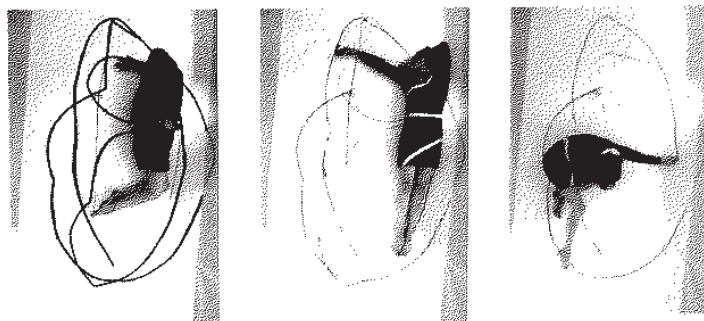
Pogledao sam jednu epizodu serijala
Rat za mir, ono, opšte znanje.

*

Na YouTube-u nailazim na video: „Oni bi kao da se odcijepe, a mi im kao ne damo“. Sjetim se da sam kao tinejdžer gledao taj video. Pomislio sam da je taj čovjek koji to govori mojih godina i da je normalno što nema pojma šta se dešava.

Sada, u ovim godinama kad sam postao čovjek, pomislim da taj mladić nije postao čovjek. Živ ili mrtav. Bijes prerasta u osjećanje krivice. Živim životom koji je tim mladićima obećavan. Život relativne slobode mišljenja i djelanja. Život u kome znaš da možeš da biraš, prije nego odabereš.

Sve ovo što sam napisao svodi se na to – kada bi me pozvali u mobilizaciju sa osamnaest ili devetnaest godina, ne znam šta bih izabrao. Vjerovatno je nužno ne znati za izbor ako si dio istorije.

„Planine su bile prve“, Fernan Brodel

Tokom miliona godina, igra Zemljinih tektonskih ploča dovela je do uzdizanja jedne serije planinskih lanaca u Mediteranu, duž geološke granice Evrope i Afrike. Na sjeveru kiše padaju obilato, obradive zemlje ima u izobilju. Na jugu je druga priča: dobre obradive zemlje ima sve manje, kiše rjeđe padaju, teren je u većoj mjeri razlomljen. Za razliku od planinskih lanaca koji čuvaju „vrat“ Iberijskog i Apeninskog poluostrva, balkanski planinski lanci nisu brana od invazija, nego ostavljaju ovaj region otvorenim za lak ulaz i napad sa sjevera i istoka. Međutim, tako su neregularno formirani da veoma ometaju kretanje iz jedne doline u drugu. Često je lakše komunicirati sa oblastima izvan ovog poluostrva nego sa raznim njegovim sastavnim djelovima, tako da je Dubrovnik, na primjer, imao tokom većeg dijela svoje istorije bliže veze sa Venecijom nego sa Beogradom. Na ovaj način su planine učinile trgovinu unutar regiona skupljom i komplikovale proces političke unifikacije. Dejstvo planina se osjeća svuda, od neba do mora. Takozvane „kišne sjenke“ uskraćuju velikom dijelu ovog poluostrva vlagu koja je normalno prisutna u evropskoj kontinentalnoj klimi. U mediteranskoj klimatskoj zoni, vodotokovi presušuju preko ljeta, ostavljajući suve kanjone i svoja kamenita dna. Rezultat je da su visije sasušene i izlomljene, tu jedva da ima ikakvih izvora vode – za ljudski opstanak to je surov ambijent, pogodan jedino za one biljke koje su izuzetno otporne na sušu.

„Jedna neobična odlika ovih planina postala je uskoro bolno primjetna“, zapisao je Artur Evans 1875. godine, prelazeći pješice hercegovački krš. „Nije bilo vode.“ Evans opisuje „prazninu i pustoš... U svakom pravcu prostirale su se niske planine, najobičnije hrpe raspuknutih krečnjačkih stijena, ogoljene, bez vegetacije... mogle bi se dobro uporediti sa okamenjenim glečerima, ili sa površinom Mjeseca.“ Tamo gdje ljetnje kiše to dozvoljavaju, ipak rastu planinske šume – bukve, hrasta, pitomog kestena – a to je svjedočanstvo da tokom godine ipak neprekidno protiče nekakva voda. Pa ipak, na Balkanu ima suša

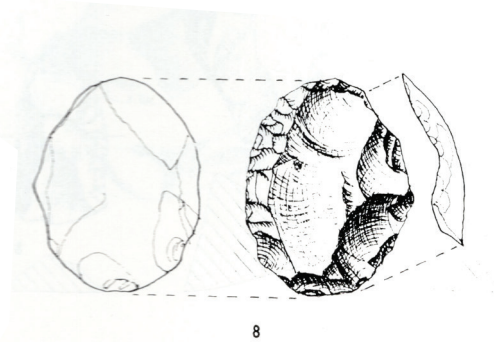
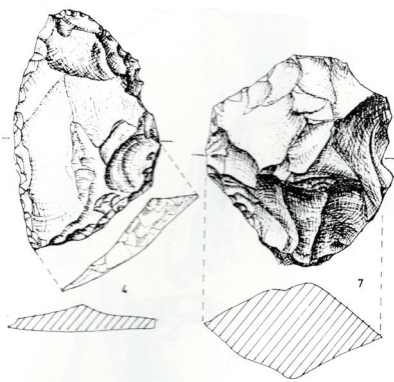
više nego igdje drugdje u Evropi, sa izuzetkom Španije i Malte; umiranje od žeđi zabilježeno je među stanovništvom Crne Gore i vrlo nedavno, 1917. godine.

Zbog planina je tako izrazit i nagao kontrast između Mediterana i tih sjevernih i istočnih klimatskih zona; to je poznato svakom ko se popeo drumom od Kotora do Cetinja. „Klima se najednom izmjenila“ – pisao je jedan putnik.

Daleko od toga da su ostajali ukorijenjeni vječito u isti komad zemlje, muškarci i žene sa sela često su kretali u migracije iznenađujući jedni druge, da bi napasali stoku, ili potražili sezonsko zaposlenje kao posluga u kafanama ili kao graditelji drumova, kamenoresci, drvodjelje. Cijela sela umjela su da se premjeste, reagujući na političke, prirodno – okolinske ili ekonomske promjene – izmjena državnih granica, prirodne katastrofe (kao što je suša) ili nagle fluktuacije u cijeni nekih njihovih proizvoda bili su dovoljni da ih pokrenu na masovnu migraciju. Cijelo selo se pomakne uzbrdo, na veću nadmorsku visinu, da bi se sklonilo od opasnosti koja stiže morem ili drumom; a kad vremena postanu bezbjednija, selo se opet spusti niz planinu.

„Možda smo siroti, ali smo časn i poštenu“, rekla je u jednom nedavnom intervjuu jedna starica, Crnogorka, sumirajući time relaciju između tegobnog života i kodeksa časti kod seljaka....Seljačka društva su i službeno i neformalno, regulisala život u terminima kolektivne odgovornosti pa i kolektivnih sankcija... (str. 186-7)

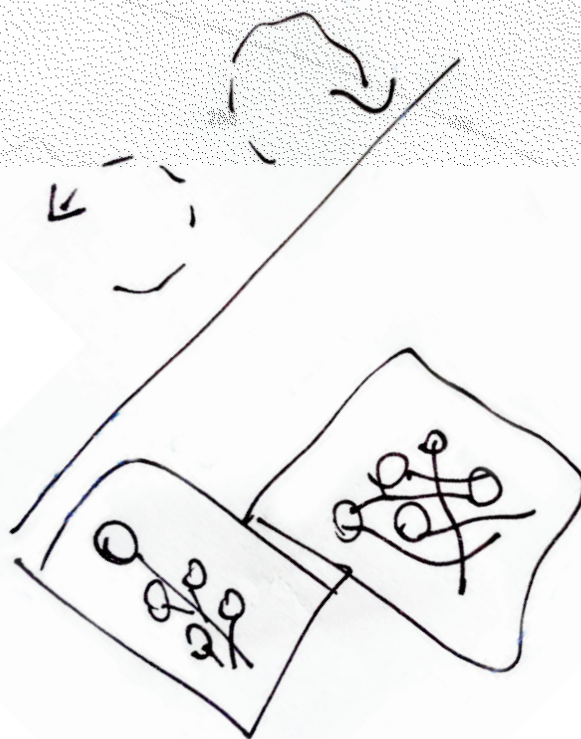
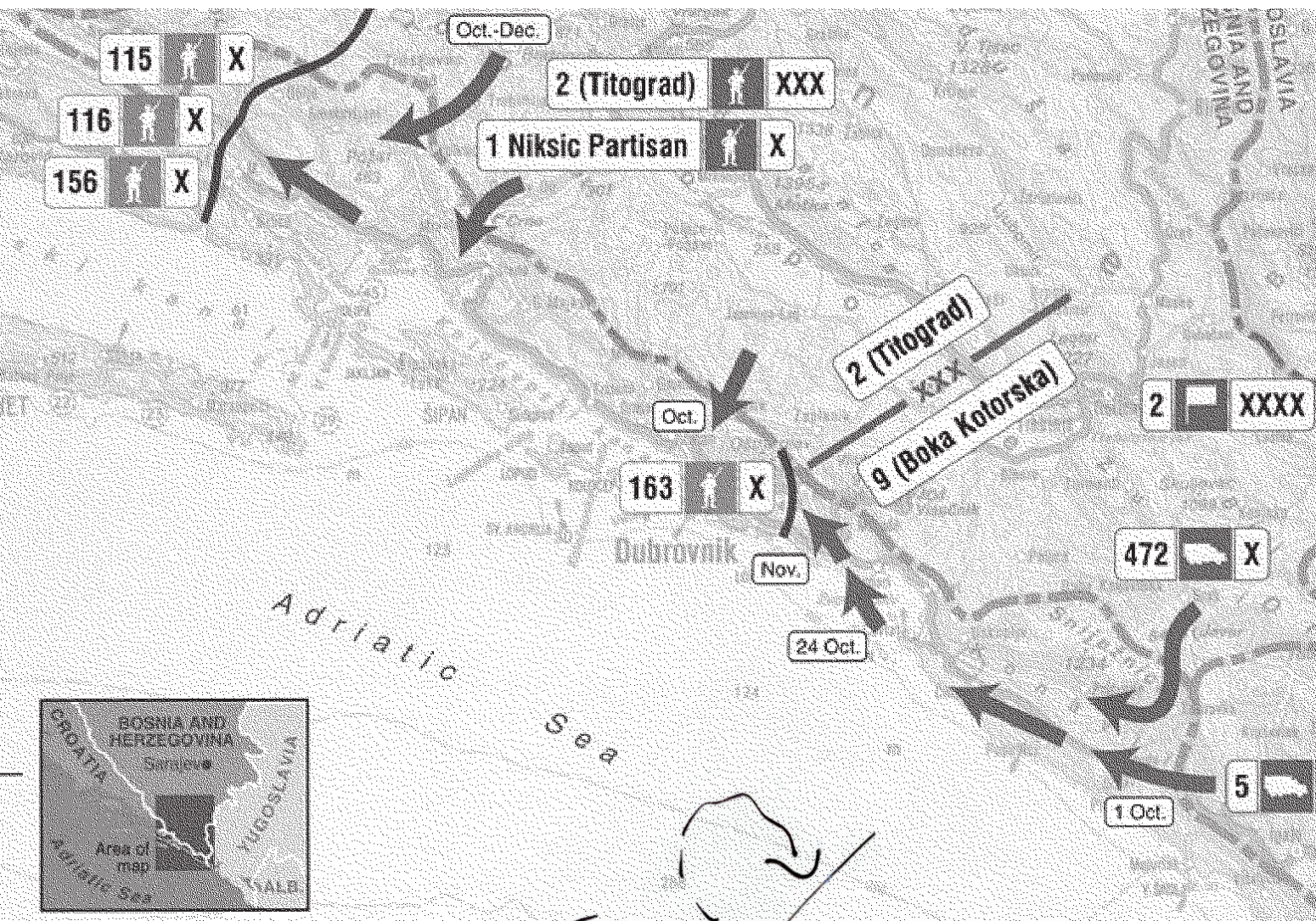
Za razliku od nacionlanih ratova, građanski ratovi ne ujedinjuju društvo; naprotiv, oni pogoršavaju razdore koji su dotad bili latentni, štaviše oni se vode u uslovima totalnog sloma i raspada društvenih i državnih institucija. (str. 190)

Caoj XV (1—5); XVI /

Šest postaje jedan.
 Razdvajanjem,
 Jedan postaje šest.
 Utočište za žive,
 Slavuj poluostrva velikog procjepa.
 Ne oglašava se.
 Utihnulo je.
 Davnoprošlo, sadašnje vrijeme
 sujetnih klikera.
 Zemlja se otvara.
 Skloni se,
 Mravi ti prave put.
 Zaustavljen avion
 Vazduh je isuviše gust.
 Danas ne radimo.
 Novine su prazne.
 Za istim licima šest dana tragamo.
 Rađamo se osakaćeni na stabilnom izvoru.
 Odakle vam brige
 Nema oružja
 Zašto se plašite
 Sve imate,
 na osloncu koji vam pružamo.
 Ne kopajte po prošlosti.
 Oružja nema.
 Ima li rata?
 Kažem vam,
 Nema oružja.

Slobode?
 Sakrili ste oružje.
 Ima li slobode?
 Igra zahtijeva slobodu
 koju djeca tragaju
 Slobode nema.
 Rat je stvarnost.
 Igra ne smije da prestane.
 Postoji li rješenje?
 Ne dozvolite da odustanemo.
 Šest.
 Jedan.
 Ostajemo ovdje
 Igra ne prestaje.
 Igru ne možete nadvladati.
 Stvarno je
 Granice,
 Rascjep u rascjepu.
 Igra lebdi.
 Dodajte nam ljuljašku.
 Ne prihvatamo,
 postojimo
 na mjestu pohabanog oslonca.
 Kolijevka je polomljena
 na onom razmeđu mjeseci.
 Stabilnost je misao.
 Igra traje.
 Kao da nije počelo već.

Put ratnika je osnovna i glavna radnja, te kazuje što se sve u ratu događa. Također, prikazuje kako se psiha u ratu mijenja, te naposljetku – kako se u ratu umire. U pozadini te priče vrti se povijest u svojoj vječnoj petlji prezent perfekta te načinje priču o raspadu jedne države i čitavog jednog svijeta, nade u svjetlu budućnost.

Anja Pletikosa

Tin Ujević, pištolji, krastavci, boce alkohola, alkohol, pijani rezervisti, puni kamioni, prazni kamioni, puni kamioni kablova, utičnica, raznih posuda, paravojnih formacija, škrbavih, šupljih lobanja, profiteri od mozgova prosutih u šljemovima, lampe u hotelima gdje su državni vrhovi održavali tajne sastanke, večere, pravili nasljednike. Kese pune pokradenih stvari.

Anja koristi izmišljeni jezik, crnogorski ili ono kako ona misli da bi crnogorski bio, Anja je Hrvatica, valjda. Ja bih voljela da se osjećam kao Latinoamerikanka ili kao ledeni ljudi koji nemaju riječ za rat. Kako se zovu ljudi koji nemaju riječ za rat? Nema veze, važno je da nemaju riječ za rat. Eskimi. Anja, umjesto riječi stolica, govori stolac. Napravila je super grešku. Anja, mi kažemo stolica, mi stolac ne bismo rekli, mi ne pričamo o stolcu. Sve ostalo je sasvim okej napisala, čuje se neka čežnja za kolačima koje je majka pekla. Ovo je radionica o ratu u Dubrovniku, preovladavaju žene, ne znam bi li rata bilo da su se žene pitale. Silovane žene, babe, Crnogorke, hrvatskih branitelja Dubrovnika. Šta su ljudi uradili sa kućnim ljubimcima u toku rata? Bio nam je čovjek koji sad, poslije rata, ima za prijatelja dva psa. Jednog je doveo kod nas. Samo jedan od ljudi sa kojima smo razgovarali, imao je kosu, sjedu. Ostali su ćelavi. I moj tata je ćelav. Kao jedan od učesnika, čije ime ne smijem da pomenem, dobio je otkaz na poslu jer vjerovatno sad govori o ratu, javno, na tribinama. Petar nosi neku majicu, dva Diznijeva lika iz crtača, Paja Patak i Duško Dugouško, sa po pola face i jasnom linijom koja polovi te face i agresivnom ekspresijom. Svaka radionica ima etape. Prva – bol u želucu pa osjećaj nesvjestice pa prekidam pisanje. Smrdim i sve smrdi na cigare, cigarete, simbol Crne Gore, švercovane cigarete. Kolegu nadglašava muzika. Jedan za drugim, vozovi polako odlaze... ili dolaze. Piški mi se. Oko nas lete komarci. Pauza. U didaskalijama je pisalo da sam napravila pauzu, u razgovoru. Dok sam piškila, razmišljala sam o tome kako je Stanislavski pisao o tome kako ubiti čovjeka na sceni. Zamisliš kako ti muva smeta i onda taj osjećaj preuveličavaš i uvećaš sto puta. Sad me boli želudac. Koju injekciju su davali vojnicima kasnije revakcinu da bi vojnici mogli da jedu sve, čak i zemlju? Usta puna zemlje. Petar pominje sprženu zemlju. Smrt narodu. Jesu li leševe prenosili naši onim istim kamionima kojima su prenosili ukradenu robu? Pa ovi naši, umjesto

leševa pijanih momaka poginulih u prijateljskoj vatri... prestaje mi misao. Mislila sam u stvari da se napravi jedna scena gdje imamo leševa i imamo ukradene stvari pa vojnici biraju između leševa i ukradenih stvari i ipak odaberu ukradene stvari. Čepikuće. Je li čudno što mi sad sve ovo zvuči kao ček i kuće? Dosta čekova. Možda se i sada, neko dijete igra sa čekovima ostalim oko kuća. Pokidane noge prasadima, eto, takva smo mi stoka. Pitala sam babu danas kakav se tata vratio iz rata. Ona je rekla – roj pčela. Nije ga održavalo mjesto, od mirnog Gara, odjednom drugi čovjek. Danas sam mu rekla da radim predstavu o Dubrovniku. Stavio je ruke iza leđa i prislonio tijelo uz zgradu, kao da mu je trebala sva potpora da ga zadrži na nogama. Ono što ja hoću je da mu ispričam šta sam sve čula i da znam kroz šta je prošao i da je sad vrijeme da on sa mnom priča. Možda se i to desi nakon predstave, nakon filma. On, kao i Marjan, voli prirodu.

Andrija je kao neko ratno siroče, prije dva dana je bio na radionici, napustio je krug u kojem smo se nalazili i sjeo na pod i rukama prelazio preko glave, na kojoj je nekad bila čečerava duga kosa. Sad je nema, ali su ostali tikovi, to znam jer ja kad stavim sočiva, imam pokret namještanja naočara. Juče nas je Petar prozvaao da izaberemo grupu i da napravimo jednu vježbu od svega što smo čuli u prvom dijelu radionica. Prva govorim – ja ću sa Andrijom, a on govori – ja ne bih. Insistiram. Napravili smo divnu vježbu koja počinje ispisivanjem na podu, četvrti zid, potom zid, pa onda četvrti i onda govor sa 43. Dubrovačkih igara, otvaranje koje se nije desilo jer je Dubrovnik bio okupiran i nakon toga Andrija i Emir čitaju Dunda Maroja i sav opis nekog ko je u Dubrovniku vidio čudesa kojih kod nas nema. To dobija drugi konekst, a onda Indexi – Da sam ja netko, puštam sa telefona. Telefon ostavljam iza četvrtog zida, a ispred publike palim cigaru koju dijelimo na tri jednaka dijela, kao i Coca Colu, taj simbol megalomanije i potpune propasti. Poslije sam se ugasila, nisam komentarisala ostale vježbe. Nadam se da sam dobro uradila što Andriju nisam pustila da ne bude kreativan i da kroz vježbu isfiltrira dio osjećanja. Čistim smrad maramicom, a lijepo su nam rekli – Ne znate vi koliko je veliko dva litra vode i šta smo sve u Dubrovniku, dok je bio okupiran, mogli sa tim da radimo. Pisma. Nijesam vam rekla da ono gore toliko liči na avion kojim bismo mogli da odemo odavde jednom zauvijek. Kad pričamo o budućnosti, dobro je reći, pomenuti, malo sutra, biće nade, daće Bog, daće Bog, daće Bog. Zamislite da imam čašu rakije i pijem i pričam repetativno daće Bog, daće Bog...

Anđelija Rondović – dnevnički zapis

Two cars collide on a highway. Violet liquid pours out of the

broken radiator of one of them, and in the

back seat of the other there is a huge

load of dead chickens that is spilling out all

over the ground. The cops check it

out, plausible answers are given, tow trucks

carry off the wrecks costs are paid

and the drivers go home to dinner.

The situations for a happening should come

from what you see in the real world,

from real places and people rather than from

the head.

Break up your spaces.

Break up your time and let it be real time.

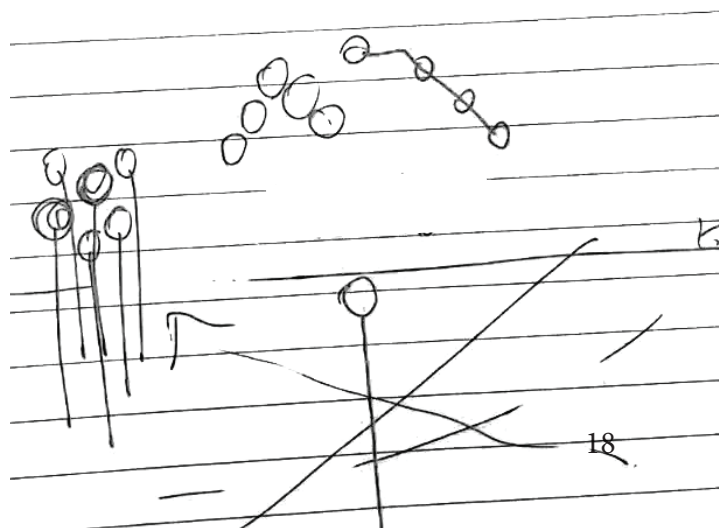
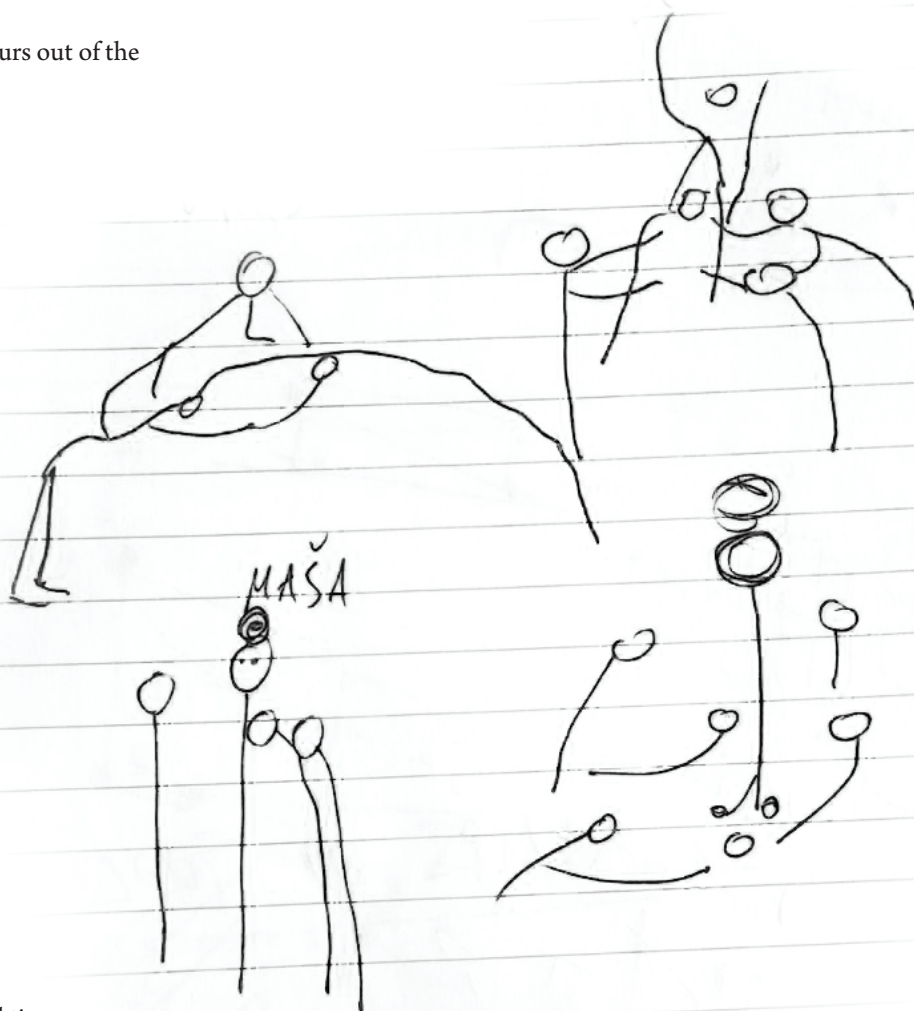
Whatever happens should happen in its natural time.

Work with the power around you, not against

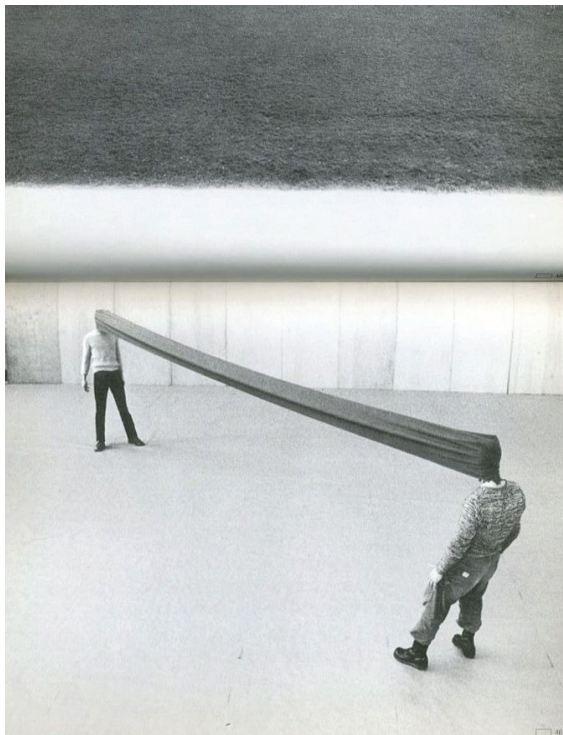
it.

To use an old expression, they don't merely

dig the scene, they make it.

Mravi su dupla slova m
Napisana strasno puno puta
Sve m do m oni ulaze u grm
Ili prelaze preko tvog skuta.

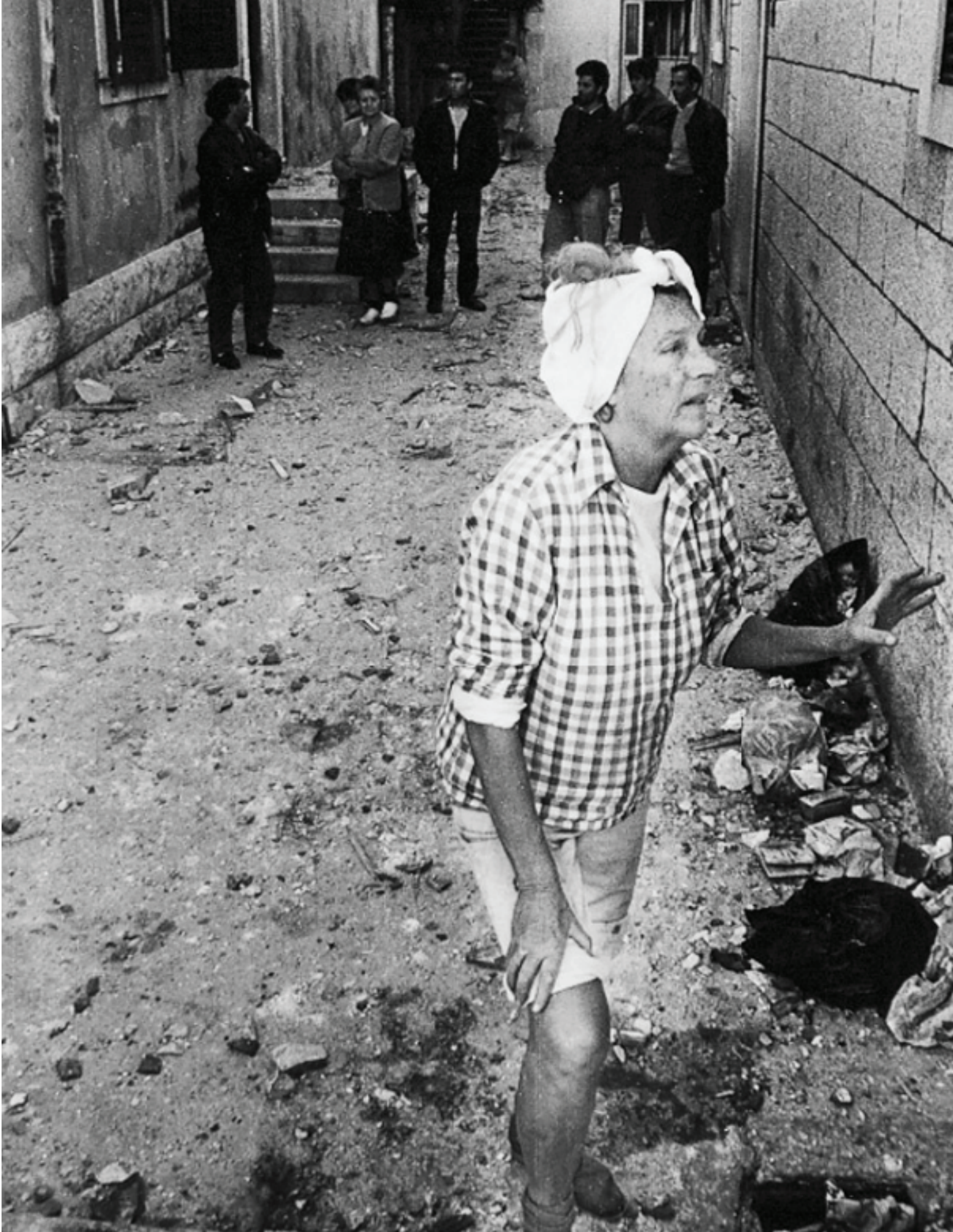
Mravi stanuju u mravinjaku
U zemlji kopaju tunele
Odlično se snalaze u mraku
Nemaju struju, niti je žele.

Susreo sam i jednog nra
Predstavio se kao invalid rada
Izgubio je jednu nogu od m
Imao je sreću da gore ne nastrada

Huktao je vukuć ogroman teret
Od njega šesnaest puta teži
Rekao mi je preko ramena, kao šeret:
“Zar nra od posla da bježi!”

Htio sam pomoći tom nraću
Nekako mi ga je bilo žao
Ali buduć nevješt posliću
Na crticu od n sam mu stao –

ATLAS

Ako dalje idemo analogijom zmije, ova crnogorska istorična zmija mogla bi biti zvečarka: u njenom repu su zvečavi obluci, u glavi najveći pravni akt jedne države. U anatomiji živih bića prvi vratni pršljen koji drži glavu zovemo Atlas: kao što Atlas po Zevsovoj kazni na svojim ramenima drži zemlju i nebesa, tako naš vratni pršljen Atlas drži cijelu glavu. Atlas crnogorske istorije ovom logikom je opsada Dubrovnika.

Ova istorična zmija, za mene je obezglavljena. Na njen neokoštali Atlas, nakačena je nakaradna papazjanija rečenica i akata o stvarima koje smijemo i ne smijemo raditi. Zvečarka crnogorske istorije nastavlja da bezglavo zveči.

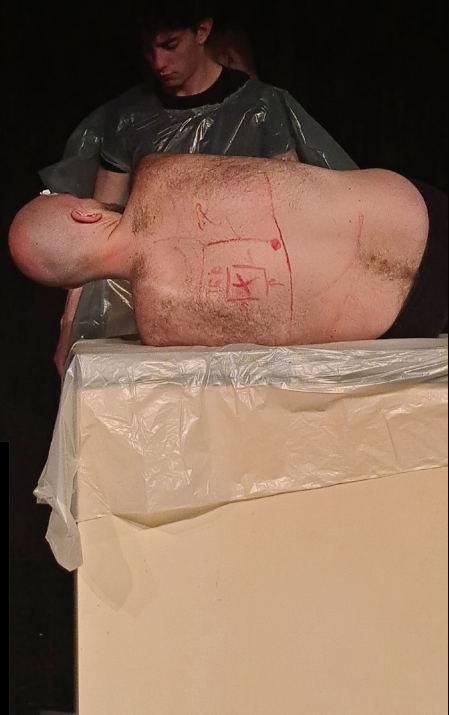
...JER U ODSUDNOM
KAD ZASVIRAJU
JERIHONSKE!) ONDA SE TREBA
POKRAJINU I ZA OBLAST, ONDA
DA LI SI NAŠ ILI NJIHOV, JER

DANILO KIŠ, ČAS ANATOMIJE,

TRENUTKU, U TRENUTKU
NACIONALISTIČKE TRUBE (NE
OPREDELJIVATI ZA NAROD, ZA
SE TREBA JASNO IZJASNITI
NEČIJI MORAŠ DA BUDEŠ.

BIGZ, 1998, STR. 45.

Anatomija

Tenk
 peca sa iscijepanom zastavom.
 Na krmi sjedi klovn koji vodi brod.
 Kormilo je drvo.
 Na dnu tog drveta je bačva, u bačvi je alkohol.
 Uporno pokušavam da dohvatim kokošku koja je
 zakačena za deblo stabla, jarbol, ogromno drvo.
 Držim drvo, pijem i povraćam.
 Članovi posade broda jedu trešnje.
 Daska će pasti u vodu.
 Pjevam sa čašom pića na glavi.
 Strast, požuda ...
 Pjeva u mikrofon od hljeba.
 Oni igraju šah na stomaku,
 pjevaju svi u palačinku koja visi.
 Zakačena
 navigacija cvijećem
 osluškuje jedro šta mu govori:
 Dohvati pečenu kokošku nabijenu na jarbol!
 Sa bačvom na leđima kao puž
 peca zeca u šeširu.
 Drži štap, bokal, našu zastavu!
 Kao na ringešpilu svi se vrte na kormilu.
 Orao vrti kormilo.
 Magarci igraju šah na dasci.
 Na dnu te daske je bačva, u bačvi
 je hljeb, strast i požuda.
 Tenk hvata kokošku koja je zakačena za jarbol.
 Jarbol pjeva, osluškuje jedro šta mu govori:
 Pecaj iscijepanom zastavom!
 Klovn na krmi pjeva sa čašom pića na glavi.
 Vesla varjačom, a zec peca trešnje u šeširu.
 Popeo sam se na drvo i slušam more u bokalu.

Bit će da je bilo pred neke feste
Svetice su svu noć krojile veste
I mnoga se svojijem milosrđem hvastala
Dok bi vestu progastala –

A sitni sveci, stvorenja bradata
Igrali su krišom na karata
Iza tankih vrata –

A tek anđelčiči
S tobocima, i stijelicama
Nestašniji no seljančice s poculicama –
Dobrom Bogu ne dadoše spat
Pa se on kalao jedan kat –

Predrazviđe.
Ptičji glasovi.
Miris pitospora.
U škrapama
Mlaki prikrajci jutarnjeg mora
A pred očima otoci se razigrali
Kao jato delfina

Bogu se polako raspoloženje vraćalo
U ovo jutro pitko, zlačano...

Ispod Srđa se, neki Slovinac, ne znajući za novice
Krivio: Mijenjam po ovceeee!
S hridi mu, Laužanin
Čija žena ovčetu voli:
Da će mu dat pet ukjata
I soklin soli –

Bog je dogovorom njihovim more potaraco.
Tada je sam prošetao svijetlom Placom.
Bio je odjeven ko došljak iz Italije –
“To vam je slavan meštar”, već se govorilo
“Dajte mu kamen i vodu – to mu je dosta!”
“Para se da i ne zna pravu cijenu posla...”

Bog je s odobravanjem klimnuo Župkama
Koje su donijele prvu zelen u Grad
I fermao se ispred Gradske
Da popije kapučin.

Ubrzo su stigli vijećnici
Da hvale njegovo znanje i glas koji ga prati
Rekli su da će mu oni kapučin platiti
Pitali su ga što ima novoga u svijetu

Hoće li ubrzo kakva Indija bit otkrivena
Hoće li znanstvenici izumiti način
Da se zlato pravi od drugih kovina
A ispod tavalina
Već su trljali ruke –

Bog ih je pustio da se rječetaju
I doslušao je sve njihove ponude
Dobro zauljene kukanjem
Ali kad su mu počeli davati savjete
Kad su počeli potezati norme od Rima
I Aleksandrije
Bog je brzo platio kapučin
I rekao a-dio.

↓ Jovan Običan

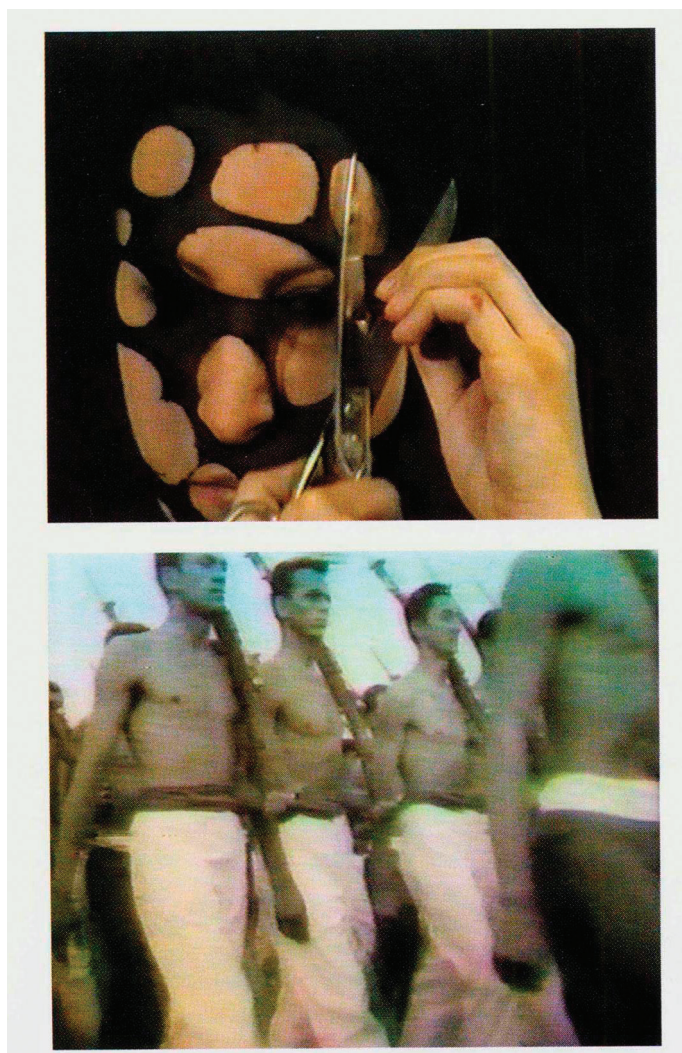

Sanja Iveković, Opening, 1976, performance at Zagreb
Gallery of Contemporary Art, © Sanja Iveković

Mi smo egzotizam, mi smo politički skandal, mi smo, u najboljem slučaju, lepe uspomene sa Marne i savest starih poilus d'Orient i članova pokreta otpora. Mi smo, uz to, još i lepi sunčevi zalasci na jadranskoj obali, blaga turistička sećanja na lepe i spokojne sunčeve zalaske na Jadranu... uspomene zalivene šljivovicom. I to je sve. I mi jedva da smo deo evropske kulture... Politika, to da! Turizam, takođe! Slivovitz (u nemačkoj ortografiji), i to, svakako! Ali ko će, dođavola, da traži književnost u toj zemlji! I ko bi bio u stanju da se razabere u tim njihovim nacionalističkim govornijama i u svim tim jezicima i dijalektima tako bliskim a tako različnim (kažu), u svim tim religijama i regijama! Što se tiče literature, mi, Evropejci, imamo toga podosta, i ne od najgore vrste; a oni, kakosezvaše, srbo-krkr, neka oni izvole pisati o takozvanim delikatnim temama, neka se izvole izrugivati sa svojim političarima i sa svojim sistemom, nek opišu neki politički skandal stavljen u jedan lep, egzotični okvir... i eto vam dobre literature. A mi, Evropejci, mi, civilizovani, mi ćemo opisivati, čiste savesti i čista srca, lepotu sunčeva zalaska i egzotiku našeg detinjstva-mladosti (kao Sen-Džon Pers), mi ćemo pisati pesme ljubavne i svakojake... A oni neka se, oni, brate, bave svojim političko-egzotičko-komunističkim problemima. Nama – prava literatura, nama – sluškinjice za sve, slatke sluškinjice našeg dečastva i mladosti. Jer ako bi i oni krenuli da pišu o istim stvarima o kojima pišemo i mi (poezija, istorija i mit, ljudska sudbina, razbijena igračka taštine zvučne i druga sazvučja), to nas se zaista ne bi ništa ticalo; ako oni to čine na naš način, to onda postaje takođe literatura, to postaje Andrić, to postaje Krleža (oh! kakvo teško ime za izgovor!), to postaje Miloš Crnjanski (opet to kr-kr!), to postaje Dragoslav Mihailović, i drugi, i drugi, bez kojih se, sve skupa, lako može... Nama, dakle, Jugoslovenima, nama homo poeticus, ostalima sve ostalo, sve ostale dimenzije tog čudnog kristala sa stotinu površina, tog kristala što se zove homo poeticus, te poetične životinje koja pati jednako od ljubavi koliko i sa svoje smrtnosti, od metafizike koliko i od

politike... Da li smo zaslužili takvu sudbinu? Bez sumnje. Mi smo krivi i dužni smo da snosimo svoju krivicu, ćutke. Jer mi sami nismo odoleli iskušenju da eksportujemo u svet naše male (ili velike, baš me briga) probleme nacionalizma i šovinizma, da objavljujemo na sva zvona celom svetu da mi, pre svega, i nismo Jugosloveni, nego, razumete, pre svega Srbi ili Hrvati, Slovenci ili Makedonci, ili šta-ti-ja-znam, pažnja, to je vrlo-vrlo važno, gospođe i gospodo, to se ne sme nikako pobrkati, ima nas katolika i ima nas pravoslavnih, i muslimana, a naravno, i poneki Jevrejin (nikako zaboraviti!)... i eto nas ponovo, eto nas, jadnih Jugoslovaka, u srcu naših porodičnih kavgi, a hteli smo zapravo da govorimo o literaturi, a hteli smo da citiramo tog hrvatskog monstre sacré Miroslava Krležu (krr, krrr!), i tog drugog monstre sacré Ivu Andrića, Srbina ili Hrvata, kako vam drago... i eto kako se razbila, našom sopstvenom nepažnjom, ta (već) razbijena igračka (bibelot aboli) zvana literatura, eto zašto i kako ne zaslužujemo da budemo uzeti ozbiljno... A osim toga – i to već više nije naša greška, to je Božja krivica – kako, dođavola, situirati tu literaturu i taj jezik, te jezike? Da je to slovenska literatura, s tim ćemo se lako složiti, da je to jedan od slovenskih jezika, u redu i to, u pitanju je, dakle, slavjanska zemlja, važi i to, jedan socijalistički poredak, ne sasvim isti kao drugde... pa to vam dođe nešto kao Rusi! E pa, lepo, prevodimo, dakle, Ruse! Oni barem ne prave nikakve probleme, i njih ima svakojake vrste, ali njih je bar lako tutnuti u istu vreću, u istu rubriku Sovjeti, za njih imamo čak i jednu posebnu kolekciju gde mogu svi lepo stati (Azerbejdžanci i Rusi, Baškirci i Kalmici). E pa? E pa, ništa. Ne treba da se ljutimo; treba samo da budemo svesni činjenice da ima i da je oduvek bilo velikih tradicija, velikih literatura, i da ima i oduvek je bilo malih jezika i malih naroda, kao što ima i velikih i malih novčanica (dixit Andrić). Budimo, dakle, skromni, ne urlajmo, i ne mešajmo ceo svet u naše porodične kavage. I, pogotovu, ne bismo smeli da nasedamo na onaj ofucani mit da mi, Jugoslovaci i ostali Mađari, treba da se odrekemo literature, da

mi treba da zabavljamo beli svet jedino našim političko-egzotičko-komunarskim temama, da mi moramo po svaku cenu biti samo homo politicus, uvek i na svakom mestu, a da poezija i forma, a da igra i igrarije, a da metafizičke opsesije (ko sam? odakle sam? kuda idem?), da zanosi ljubavi tobože nisu za nas, i da se sunčani zalasci nas tobože ne tiču, jer oni pripadaju samo turistima zanetim literaturom i poezijom, i koji, dakle, imaju pravo da posmatraju zalaske sa divljenjem i mirne savesti. Jer poezija, jer literatura (i tu stavljam znak jednakosti između te dve reči, kao što to činjaše Pasternak), to su, i za vas i za nas podjednako, naši barbarski snovi i vaši snovi, to su naše ljubavi i vaše ljubavi, naša sećanja i vaša, naša svakodnevnica i vaša, naše nesrećno detinjstvo i vaše (i ono možda nesrećno), naša opsesija smrću i vaša (identična, nadam se). Poezija (= literatura), to je, takođe, znam ja to dobro, i biva sve više, opis socijalnih nepravdi, i patetična osuda tih nepravdi (kao što beše još u vreme Dikensa), i opis i osuda logora, psihijatrijskih klinika i svih vrsta opresija, svih opresija koje žele da svedu čoveka na jednu jedinu dimenziju – na zoon politikon – na političku životinju, i da ga tako liše svih njegovih bogatstava, njegove metafizičke misli i njegove poetičke senzibilitnosti, koje žele da unište u njemu svaku neživotinjsku supstancu, njegov neokorteks, da ga svedu na dimenziju militantne životinje, na golog angažovanog čoveka, na mahnitu, slepu, angažovanu životinju. Jer taj princip – što ga, treba priznati, i mi sami često zastupamo – na osnovu kojeg književnost mora biti angažovana ili više nije književnost, pokazuje samo do koje je mere politika prodrla u sve pore života i bića, kako je sve poplavila kao kakva baruština, i do koje je mere čovek postao jednodimenzionalan i siromašan duhom, do koje je mere poezija poražena, i do koje je mere postala privilegijom bogatih i dekadentnih – oni mogu sebi dozvoliti luksuz pesništva – dok mi, ostali... Eto opasnosti koja nam pretila svima. Ali mi moramo biti svesni da je literatura, da je poezija brana protiv barbarstva, i ako poezija možda i ne

oplemenjuje čuvstva, ona ipak služi nečemu: daje nekakav smisao taštini postojanja. I, makar na osnovu ove antropološke činjenice, mi smo deo iste porodice evropskih naroda, a po našoj tradiciji, istovremeno judeo-hrišćanskoj, i vizantijskoj, i otomanskoj, mi imamo pravo isto koliko i oni, ako ne i više, na pripadništvo istoj kulturnoj zajednici. A posle toga, ali samo posle toga, dolaze tehnički problemi: prevođenje, komentari, reference, paralelizmi i slično... Jer sve je ostalo... literatura.

Danilo Kiš: Homo poeticus, uprkos svemu. – [u:] Homo poeticus. – Sabrana dela Danila Kiša [knj. 9]. Objavljeno o 60. godišnjici piščevog rođenja. – Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod, 1995. – str. 93-97. (Izvor: http://www.danilokis.org/homo_poeticus.htm)

Treće pismo

(Iz kuhinje mirišu jabuke)

Noć je
Bilo je i krupe i snijega u krupnim pahuljama
A sada
U kutu sobe crveni se cvijeće
(Iz kuhinje mirišu jabuke)
ABADDON
1. The place of the lost souls
2. The angel of this place
Je si li ikada imao u rukama Saroyanovog
ROCK WAGRAMA
Cijelog života
sve što čovjek učini
čini mu se da je to prije učinio
Vazda ljubi ista usta
grli istu ženu
gleda iste oči
koje mu neće odati svoju tajnu
Ako u trideset trećoj godini potkraj rujna
vozeći polovna kola kroz New Mexico
stigne u podne u Montoyu
on je već prije
u podne
bio u Montoyi
i ako se tamo za trenutak zaustavi
da stane pokraj puta pogleda uokolo prošeće sjedne i jede
sve je on to već prije proživio

Kamo i kuda

Kamo putuješ?
U Beograd
A kuda?
Preko Zagreba
Kamo (cilj)??
U Beograd
Kuda (pravac)??
Preko Zagreba
Jezik je do sada najvjernija slika mozga
i njegovih 10.000.000 informacija (!!!)
Takozvani pravilan govor drži se jamstvom
(???)
da ste pravilan čovjek

Grad u sivom, 29. kadar

Ljetnji solsticij, Ivan Martinac

Dugometražni film Kuća na pijesku, Ivan Martinac

merhamet

RATNIK K: Znaš šta je merhamet?

RATNIK P: Nisam siguran da sam čuo.

RATNIK K: Predivna riječ, predivna misao.

Merhamet: kada ti je žao nekoga ko nema sreće. Čovjekoljublje. Kad voliš sve ljude. Kad svakoga podržavaš.

Ako možeš da pomogneš, pomažeš.

Možeš da oprostiš čak i ružne stvari.

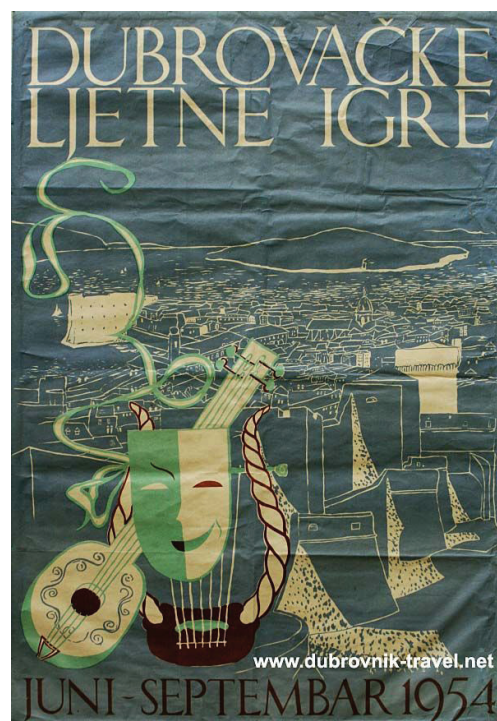
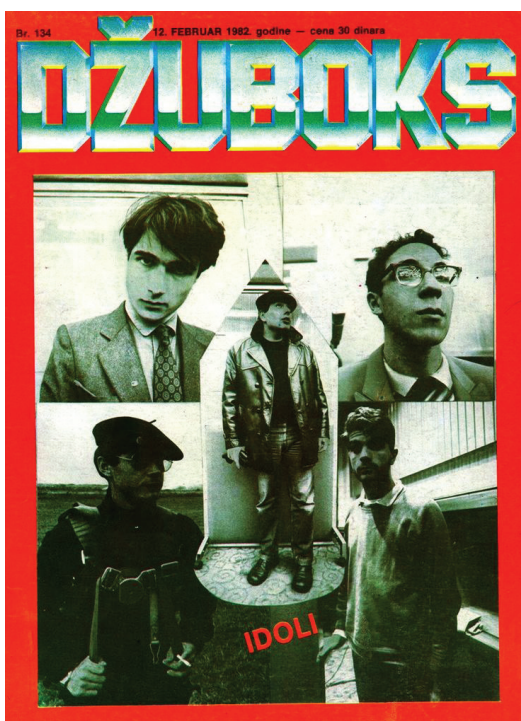
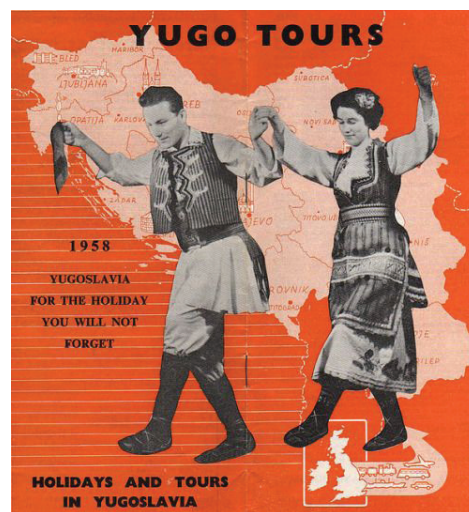
Možeš da nađeš dobro u svakoj vjeri.

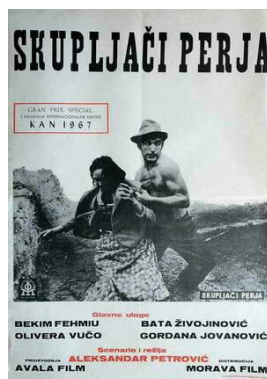
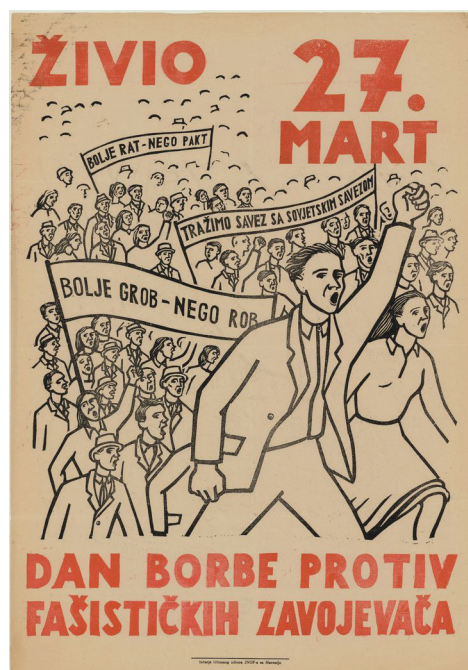
Kad si dobar i ljubazan sa svima.

RATNIK P (razveseljen šta je njegovo osjećanje života napokon dobilo svoj naziv): Merhamet, kakva riječ! Imaš li merhamet u sebi?

RATNIK K: E, ali znaš šta je najzanimljivije u tome! Ne radi se samo o nekom pukom stavu - ja mislim da je to što si ti na račun svoje nacionalnosti dobio otkaz, pa mogu reći da, ja imam merhamet u sebi. Više se radi o nekom opštem osjećanju koje je uvijek tu, samo se nekad sakrije. Tako da možeš odgovoriti i ovako: trenutno ne osjećam merhamet, ali pitaj me ponovo za dan, dva, godinu deset i opet ću da ga imam u sebi.

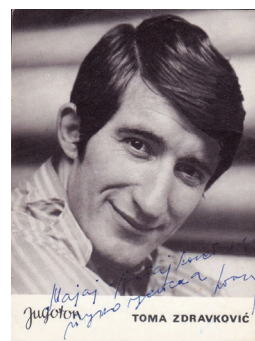
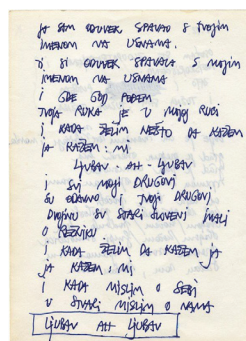
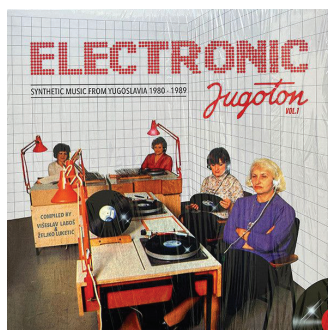
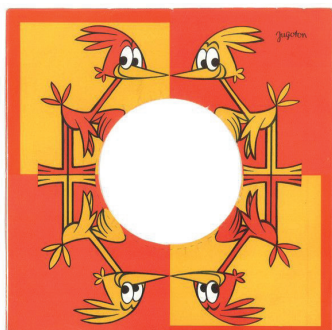
RATNIK P: Uistinu, predivna misao!

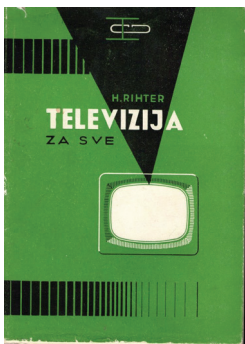
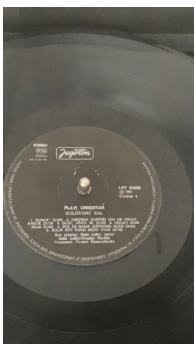

Te noći oslobođenja stojimo u gužvi ispred crkve sv. Vlaha, mama i ja. Nikada nisam osjetio takvu atmosferu. U krugu oko Orlanda stupaju neki veliki, ogromni ljudi u robi kakvu također nikada ranije nisam vidio. Kreće pjesma, glas kolovođe toliko je oštar da reže zrak, atmosferu, zvonik na Stradunu napola. U tom ludilu jedan od džinova skače u kolo, na sebi ima raskopčanu sivo-zelenu košulju iz koje mu vire tamne dlake. Kolo se širi, noge u teškim cipelama stupaju i mama me povlači u sigurno. U pretapanju slika uzavrelih, ludilom i pobjedom opijenih lica mušaraca vidim i razdragana ženska lica, neka ozarena bahatim zadovoljstvom, druga napeta od smijeha i pjesme. Ali uglavnom vidim gužvu, noge, donje dijelove kaputa... Atmosfera je elektrizirana mješavinom slavlja i straha.

Milan Milišić

ПОБЈЕДА

ТИТОГРАД, ОКТОБАР '91.
ЦИЈЕНА 20 ДИНАРА

РАТ ЗА МИР

ГРАНАТАМА НА ЦИВИЛЕ ВОДЕ, ХЛЕБА И БЕНЗИНА

У ПОСЛЕДЊИМ ПЛУЖИТИМ ПОКУШАЈИМА ЗА БОЉИ ДОСТАВЉАЊЕ НЕМА ДОДАТНО ПОВЕЋАЊЕ ЦЕНА ЗА НАЈ НЕПОСТУДИЈИЈЕ И НЕ ПОШТОВАЊЕ — КАДА ЖИВЉА СТОЈИ НА КИЛИЈИ ИЛИ У СЛУЖБИ НА ПУКОЈИ, БЕЗ СТАЊ У ЧИЈИМ КОЈИНАМА, СТРАЖИ ИЛИ ДОСТАВЉАЊИМА...

СМЕШТАЈ

У ТИТОГРАДУ И ОКОЛИНИ ПОСРЕДСТВОМ КОЈИХ СЕ НАЈБОЉЕ ПОСРЕДСТВУЈЕ У ПОСРЕДСТВУ КОЈИХ СЕ НАЈБОЉЕ ПОСРЕДСТВУЈЕ...

НА НИШАЊУ

У ТИТОГРАДУ И ОКОЛИНИ ПОСРЕДСТВОМ КОЈИХ СЕ НАЈБОЉЕ ПОСРЕДСТВУЈЕ У ПОСРЕДСТВУ КОЈИХ СЕ НАЈБОЉЕ ПОСРЕДСТВУЈЕ...

ПРОГЛАС БОРЦИМА

У ТИТОГРАДУ И ОКОЛИНИ ПОСРЕДСТВОМ КОЈИХ СЕ НАЈБОЉЕ ПОСРЕДСТВУЈЕ У ПОСРЕДСТВУ КОЈИХ СЕ НАЈБОЉЕ ПОСРЕДСТВУЈЕ...

ДЕВОЈЧИЦА ОСЕДЕЛА ОД СТРАХА!

У ТИТОГРАДУ И ОКОЛИНИ ПОСРЕДСТВОМ КОЈИХ СЕ НАЈБОЉЕ ПОСРЕДСТВУЈЕ У ПОСРЕДСТВУ КОЈИХ СЕ НАЈБОЉЕ ПОСРЕДСТВУЈЕ...

ПОБЈЕДА

ЦИЈЕНА 20 ДИНАРА ПОДГОРИЦА, ОКТОБАР 1991. ГОД.

Редакција: Булевар револуције 15 Подгорица
Телефони: Централна 245-055, 409-522 Факс: 409-617. Први број је изашао 24. октобра 1944. године у Никшићу

DUBROVNIK RIVIERA

DOĐODOSHI · WELCOME · WILLKOMMEN
BIENVENUE · BIENVENUE

ШАЉИТЕ ВАШЕ ПОШЛЈКЕ АВИОНИМА **JAT**

Музика

ЛЕПЉЕНА ЦИПЕЛА
ЈУНЕГИ БОКС
СПЕЦИЈАЛ КОЖНИ БОН

3.800,-

1627-64744

Борова

ТИТОГРАД, УТОРАК, 19. НОВЕМБАР 1981

ПОБЈЕДА

ГОДИНА XLII ЦИЈЕНА 20 ДИНАРА БРОЈ 9209

Усташе у Вуковару на кољенима

С РУКАМА УВИС

Показант збога народне гадје Миле Додановић позвао гаранте на предају. Крајем строго контроле напредне Вуковара, Миле, дојде и старе сагледе унај мило

ПРЕДСТАВНИЦИ УЈЕДИЊЕНИХ НАЦИЈА У БЕОГРАДУ

КРУПАН КОРАК НАПРИЈЕД

ЕВРОПСКА ФЛОТА ЗА

НАЈСТРАДНИЈЕ ЧЕСТИТА

НОВУ, 1963. ГОДИНУ

СВИМ РАДНИМ ЛУДИМА СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

10"

12"

16"

БИЦИКЛА ЈЕ ЈЕДЈАКО ВОЗИЛО

СВЕ ОНЕ КОЈИ ВОДЕ БИЦИКЛА

ПРОЈЕКАТОР: ТИТО САНЈАКОВ ПРЕС

Журићка

680,-

У ВИШЕ ПАСЕЛНИХ БОЈА

400

580

730,-

Борова

100% чиста вунa

KAMGARN ODIJELA

● NOVI KROJEVI
● IZVOZNA KVALITETA
● U SVIM VELIČINAMA

cijena od 19.000 do 29.000 dinara

U PRODAVAONICI

VARTEKS

VARTEKS ODIJELA

ОДЈЕЛА

ЖЕЛЈЕЗАРА Boris Kariž NIKŠIĆ

СВИМ РАДНИМ ЛУДИМА
наше Републике честита

13. ЈУЛА

КОЈИМА
ЖЕЛЈЕЗАРА
"БОРИС КАРИЖ"
НИКШИЋ

КОАЕКТИВ РУДНИКА УГЉА — ПЉЕВЉА

СВИМ РАДНИМ ЛУДИМА НАШЕ ЗЕМЉЕ ЧЕСТИТА

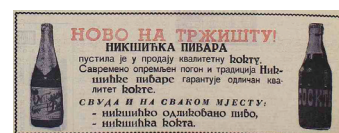
ПРВИ МАЈ

међународни празник рада

РУДНИК УГЉА ПЉЕВЉА

Растуреног материјала: 100% у континуираном

Сито од 0 — 15 mm Кокс од 30 — 80 mm
Одход од 15 — 30 mm Кокс од 80 — 100 mm

- Složite se ljudi, narod se budi
- I gluvi čuju glas naroda
- Ne damo Jugu, nemamo drugu
- Kult ličnosti
- Značenje poruka formulisanih
u folklornom stilu prelaze sa
političkog plana na mitološki plan,
jer više nije riječ o politici nego o
mitološkim aspektima... politika
prelazi u mit, istorija u tradiciju
- Rat je seksi, ta ekstravagantna
ideja postala je popularna u toku
rata u Hrvatskoj, jang i jin, čovjek
je rođen u znaku Erosa i Tanatosa,
zato je smrt neodoljiva... ideja da
je rat seksi ima pacifističku i militarističku notu.
Mračno uživanje, sreća. Za vojsku je karanje i
ubijanje. Mužjačko potvrđivanje.
Efikasnije je kao poziv, nego pozivati se na nacionalno.
- Rat je najelementarniji oblik ljubavi
prema životu.
- Ratovi ne smanjuju stanovništvo
nego regenerišu, ljudi se od straha
razmnožavaju.
- Vidim da je rat jedan otrov koji truje,
ali istovremeno regeneriše i podmlađuje.
- Protivnik je uvijek u nama
- Mržnja u ljudskim srcima je kapital
koji mora u nešto da bude uložen
- Ratna psihoza
- Ja se poistovjećuje sa mi, dok prestaje da
bude naš bližnji i postaje stranac.
- Bogovi jednog naroda su za
druge đavoli
- Kolektivni entitet – rat mu
daje priliku da se identifikuje
sa precima, da doživi epifaniju
mitskih junaka

- Vođa se javlja kao otjelovljenje mitskog junaka
 - Medijski rat
 - Užasi postaju obična aktivnost
 - ... i đavo se tome veseli.
- Riječ je oružje kojim se na trenutak stišava rat.

Onda smo imali motorole, tada nije kao sad bilo i tim motorolama smo nalazili tu istu frekvenciju sa ovim Hrvatima prekoputa. Nešto se tu prvo psuje, čuda, a onda smo par puta pričali. To su bili neki naši vršnjaci, 18, 19 godina. Nije to sad bila neka duga priča, ali odakle si, koliko imaš godina, kao i sad. Par puta je bilo i to, da smo pričali sa njima.

– Predrag Nikolic

Ništa od primirja na hercegovačkom frontu

Na vatru odgovoreno vatrom

Na putu prema Ljubinju

Nepomenica

Dok oružje miruje

Prepredene ubice

Zapisano na hercegovačkom ratištu

“Franjo” boračka razbibriga

Priče sa fronta

Dva ratna druga

U jedinicama kapetana Rada Radomana

Paštete i poljski kreveti

I z b i l j e ž n i c e

Braća po oružju

Dubrovnik ostaje u blokadi

Oružje gasi žeđ

Na frontu od Popova polja do Zavale

Hrabrost liječi rane

Na ratištu kod Dubrovnika

Ustaše u obruču

Krvave borbe na dubrovačkom ratištu

Ustaše u Titovoj vili

Ratni dnevnik novinara

Situacija u dolini Neretve

Čiko, daj mi kruha

Varljivo primirje

P I S M A

Pismo učenika borcima na frontu
U svakoj riječi – srce

Raport sa ratišta u istočnoj Hercegovini

Šest kilometara vatre

Iz Čepikuća, Miholjevog Krsta, Stona,
Butijera, Trnova

Ustaše nadiru

Građani Kolašina vojnicima na frontu
Uz vas smo!

Sve više zarobljenih ustaša
na hercegovačkom ratištu

Dolijale zvjerke

Među borcima u Rupnom Dolu

Uz zvuke kuršuma i frule

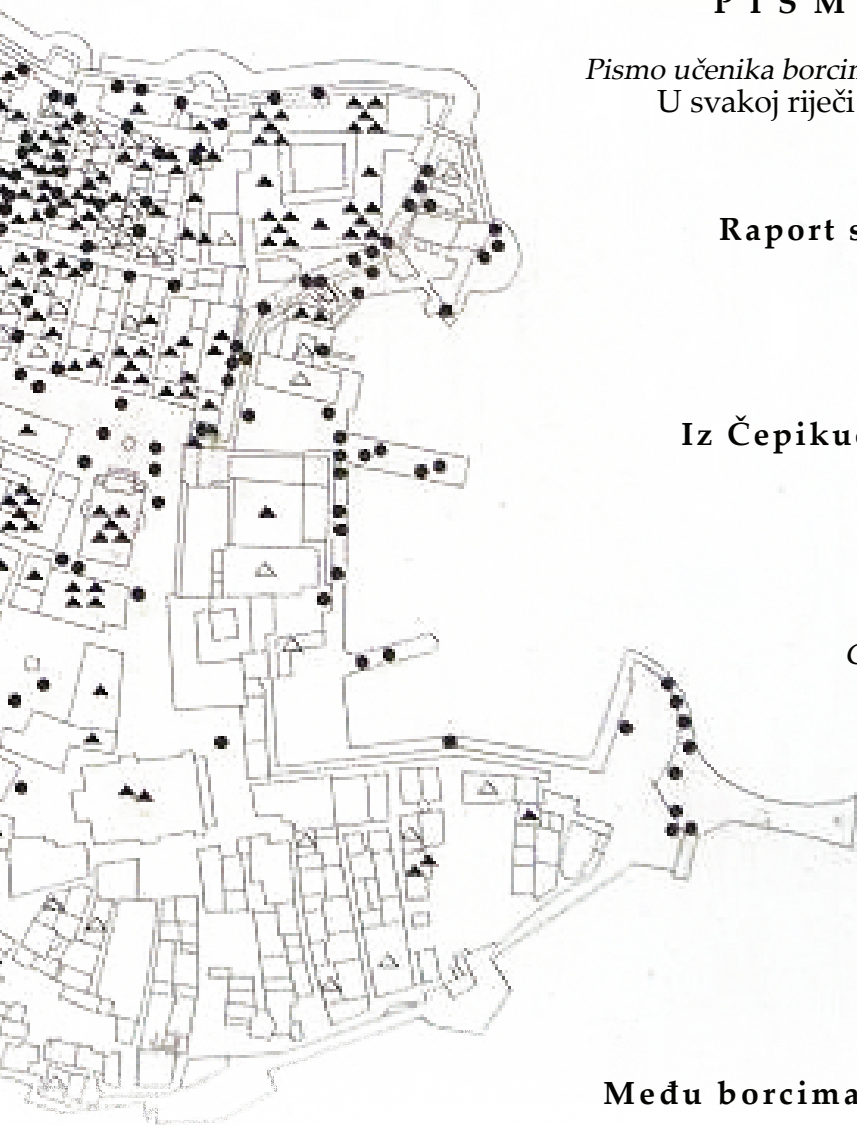
Ratni dnevnik novinara

Susret u Cavtatu

Kobni 5. oktobar

Varljivi mir na dubrovačkom ratištu

Krug oko pakla

- ▲ krov oštećen direktnim pogotkom granate
- izgoren objekat
- △ krov oštećen djelovima granate
- direktan pogodak u pločnik

BILJEŠKE IZ RAZGOVORA SA DJECOM – DECEMBAR 2022.

Nisu znali kad će se vratiti, bio im je stres kad ode tamo.

Ne znam mnogo o Dubrovniku ali sam se raspitivao o ratu. Znam za teritoriju BiH da je najviše oštećeno. Pričao mi je otac te priče. Dok je studirao u Beogradu, čuo bi se alarm i onda su ih kupili sa ulica i vodili u rat. Stric je bio na ratištu, otac nije bio. Ja sam forsirao razgovor sa ocem ali smo pričali normalno o tome.

Ovdje se nije ratovalo, ali su ih slali.

Stric moje majke je živio u Dubrovniku. Nestao je u ratu.

Mislim da mi je ded bio na dubrovačkom ratištu.

Mog deda i njegovog brata su poslali na ratište, ali su ih srećom brzo vratili.

Stric je dobio orden jer je srušio bespilotnu. Išao je u vojsku. Masu su pričali o tome, ali sam ja zaboravio.

Blokirali su kasarnu u kojoj je bio moj otac. Sasvim slučajno je noć prije toga otišao, spasio se u zadnji čas. Dosta njih je stradalo.

Znam da je skoro svaki drugi komšija poginuo u ratu.

Moj ded je bio pukovnik. Mnogo pričaju o tome, ne mogu da slušam, stresno mi je, tužno...

Rođen sam sa rupom i žalom za poginulim ujakom iako sam rođen mnogo godina nakon njegove pogibije.

Nisam nikad čula za napad na Dubrovnik, pa ko je to išao tamo?

Moji roditelji kažu da je taj rat užas, ali da smo mi ispali najbolji.

Znam da je stric išao, ali o tome se ne priča nikad.

Moj ded je bio vojno lice, kaže da su i ženske gaće vojnici krali iz Konavla.

Na Cetinju su bili protiv rata, moj otac je išao na mitinge.

Ne volim da pričam o tome, strašno se bojim da se to opet ne desi.

Puno ljudi iz Herceg Novog je išlo, moji dugo nisu smjeli na kafu u Dubrovnik, ja nikad nisam ni bio.

Samo se priča o partizanima, a ovom ratu ništa. Valjda je to zato što je bio skoro.

Otac mi je pričao o tome, puno ljudi je išlo. On je odbijao, uhvatio je vezu da ne ode.

Valjda su muškarci iz ovih krajeva oko Kolašina i Mojkovca išli, ponekad čujem od starih ljudi po kafanama da pričaju kad se napiju.

KOLIKO SE U ŠKOLI PRIČA O TOME?

Nastavnici izbjegavaju da govore o ratu, kažu da će se to učiti u srednjoj školi.

Nama su isto govorili da nije prošlo trideset godina, pa da se o tome još ne priča.

U udžbeniku imaju dvije rečenice o tome.

Mi ne znamo ništa o Jugoslaviji ni kako se raspala.

Nikad nisu to pomenuli iz istorije.

MANJE OD 50% MLADIH KOJI SU UČESTVOVALI U RAZGOVORIMA JE POSJETILO DUBROVNIK.

Šta mislite zašto biramo baš ovu temu?

Zato što nije bilo tako davno.

Korijeni ovog rata i svega što se dešavalo ranije, osjeća se danas. Nacionalizam, problemi među nacijama bivše Jugoslavije.

Jer niko ne priča o tome.

Moramo da znamo šta se stvarno desilo.

Mnogo se priča o nacionalnosti među našim generacijama. Misle da će saznati nešto pametno. Drugovi šta čuju, tako se opredjeljuju.

Sve je zasnovano na politici. Svi gledaju šta je aktuelno.

Mislim da je sad baš ozbiljno.

Da bi se kod djece to smanjilo.

PRIČE IZ ŽIVOTA, LIČNA ISKUSTVA.

Više ne znaš kome da vjeruješ. Na televiziji se stalno priča o nekim tenzijama i ostalim stvarima.

Stalno kao da će rat.

Majka kaže da ne bi podnijela opet da muškarci iz kuće idu na ratište.

Stalno se priča ko bi išao da brani Kosovo ko ne bi. Ja ni ne znam đe je Kosovo.

Kad sam bio mlađi slabo sam znao o tome i znam da su me dječaci pitali koje sam nacionalnosti. Znam samo da sam im rekao da neću da im odgovorim na to. Znam da su jednog dječaka tukli jer je rekao da je Crnogorac. Mi smo svi isti. Meni tetka živi u Srbiji, idemo uskoro tamo. Ja obožavam da idem tamo. Tamo niko ne priča o tome.

20 000 eura su uložili u lampice, a ljudi nemaju hljeba da jedu.

Mi nemamo para za studiranje, a kamoli za posjetu Dubrovniku.

Krivica. Pojam krivice, ovog puta istovremeno apstraktna i uopštena ideja izvedena iz uzročno-posljedičnih zbivanja, karakterističnih primjera, iskustava: tvojih, njihovih, mojih, naših... Lako se piše, sedam slova. Slovo i se ponavlja. Može se brojati kao jedno, tako dobijamo šest. Isto kao šest država jedne velike. Sada već bivše. Kada izdvojimo ista slova, dobijemo dva, recimo pokrajine.

Akronim KRIVICA može biti Kapitalistička Ratna Imperijalna Vladavina Iracionalnih Ciničnih Aristokrata, ovako je, ako bismo posmatrali površno i drugu polovinu. Sa prvobitne tačke gledišta, one optimistične jeste Kreativni Rad Istinitih Vrijednih Intelektualaca Civilizovanih Akademika. Mogu se napraviti odstupanja, kombinacije riječi i vjerovatno je to donekle jasan prikaz jedne države. Država i ljudi kojima ona može pripadati. Riječ nije samo to što znači.

Ovaj pojam bih svrstala u grupu nejasnih. Ne možemo mu odrediti mjesto, čemu ili kome najviše pripada, u svakom smislu, relativan je. Može biti svačiji i ničiji. Zbog njega se mnogo priča jasno ne završava, ostaje neodređeno, uzimajući pod svoje žrtve, stradanja, tugu, patnju, bol, nestajanje. Iako se lako izgovara i piše, teško se preuzima. Od djetinjstva je uglavnom prebacujemo na drugog, uzima je onaj kome manje znači, otac, majka, sestra, brat, tetka, baba, deda, prijatelj, bilo ko. Olakšavajući nam, otežavaju. Kasnije je i ne poznajemo, osim kao beznačajnu riječ, koja samo postoji i sigurno pripada drugome. Ja ne griješim, mi ne griješimo, on, ona, ono, oni, one su krivi. Do kada tako? Koliko još vremena treba da prođe, iščezne, nestane da bismo shvatili da svi imamo pravo na greške i da ih kao takve priznamo? Koliko još života treba da nestane i da se uništi da razumijemo da ova riječ, akronim, pojam, sklop slova nije toliko teška da je prisvojimo u onom trenutku kada je zaista naša? Koliko, ljudi?

Zar ne shvatate dokle su nas totalitaristički režimi doveli? Je li vam jasno da je demokratija ista ova beznačajna riječ koja može biti bilo šta, osim ono što joj je predviđeno da bude? Razumijete li da je svaka sljedeća medijska vijest samo još jedna tačka oko koje nas tjeraju da trošimo duše i živote? Pronašli su nam fitilj, otkrili su polje okupacije naših mozgova i konstantno nas bombarduju raznoraznim otrovnim klicama koje nam postepeno ubijaju psihi. U posljednje vrijeme sve brže i intenzivnije. Vidite li da im ni to nije dovoljno, pa su se vratili na još jedno fizičko obračunavanje i razaranje? Stara, dobra metoda za rješavanje svih problema. Kako su intelektualci govorili i govore, rat za mir. Paradoks života, riječi koje ni Kafka, ni Becket, ni Krleža ne bi iskoristili u istom intervalu. Samo oni, uzvišeni intelektualci, bez osjećaja za život, ljude, prirodu, drveće koje poslije te borbe za mir više i ne raste. Kako ne shvatite da podržavanje režima ne donosi ništa osim puke, beznačajne trenutke propagandne i nevažne popularnosti? Da li zaista znate koje su njihove ideologije? Režim se ne bori za narod. Režim se bori za

lične interese, pravi od ljudi marionete, koje služe samo za širenje mržnje i njihovih ekstremnih stavova. Ekstremizam stvara plodno tle za rast njihovih ideologija. Jedni osuđuju druge, drugi osuđuju treće, ovi sadašnji one prošle... usput zastupajući skoro iste autoritativne, licemjerne, razorne rezone. Tehnikom – cilj opravdava sredstvo. Sredstva su državni simboli. Sredstva su licemjerne riječi koje samo služe kao štit od svih (ne)djela i užasa koje su oni prouzrokovali. Lažni kompromisi, jadikovanje, stavljanje u nepristupačne pozicije koje ne postoje. Njihove ruke pomirenja, javno plasirane, neiskrene, samo služe da bi ljudi odabrali stranu sa kojom će sada da budu saveznici. U tom trenutku, onu drugu odbacuju. Država nije državni simbol, država nije autoritet, nije skupština, nije predsjednik, nije vladajuća partija, nisu institucije... nije ono što smo naučili. Krivi smo jer smo dopustili. Braneći ova sredstva, uzimajući u ruke državne simbole bilo koje države, prateći i podržavajući svaki pogrešan korak. Istovremeno uništavajući prirodu, infrastrukturu, boreći se protiv ljudi u svom okruženju na površnoj osnovi... samo se podstiču podjele, mržnja, netrpeljivost. Ovo je takođe vrhunska podloga za razaranja, uništenja i rat.

Ponavljaju se iste greške, sve je više komplikacije, a krivica ne pripada nikome. Ako bismo je posmatrali kao nezavisnu riječ, koja može imati bilo kakvo značenje, svi bismo je olako prihvatili. Prateći njen korijen i značenje, jasno je da je svojstvena odgovornosti. Da bismo prihvatili odgovornost, mora postojati osjećaj, svjesnost da je nešto samo naše i da smo, kao takvi, sposobni da činimo greške, prihvatamo ih i ispravljamo. Uključujući zaboravljanje povoda i potrebe za istim. Ovdje se nameće i pitanje tog osjećaja krivice. Pojavljuje se opravdano ili neopravdano, u odnosu na svijest pojedinca i racionalnog pogleda na stvarnost. U mom okruženju je ovaj začudni osjećaj krivice često prisutan, čak i u ovom kontekstu. Da li su ti ljudi, sa kojima se svakodnevno susrećemo, svi oni koji su na strani pravde, napravili neki pogrešan korak i da li oni treba da preuzmu krivicu za sve što se dešavalo i dešava oko nas? Da li su oni krivi zbog svih ratova koji se vode širom svijeta? Da li su krivi što se na prostorima naše multikulturalne države i dalje raspravlja o tome ko je koje nacionalnosti i vjeroispovijesti? Da li su oni krivi zato što su Crna Gora, Hrvatska, Srbija, Albanija vječiti neprijatelji, preko leđa naroda, a predsjednici istih odlično zajedno funkcionišu, preskačući sa jedne strane na drugu, po sopstvenom nahođenju? Da li su oni krivi što je velikom broju naroda potrebna podrška institucija da bi shvatili da su nezavisni i da imaju pravo da se bore za svoje? Da li su oni krivi što kultura u Crnoj Gori iz dana u dan nestaje? Da li su oni krivi što se politika godinama stavlja u isti kontekst kao i sportski događaji, zato što se zapošljavaju prosvjetni i zdravstveni radnici, državni službenici i mnogi drugi koji u glavi imaju samo cifre, a u ruci kupljene diplome? Pitam sebe i vas. Molim sve nas!

Plašim se da mlade generaciju nemaju dovoljno snage da preuzimaju i ispravljaju greške svojih prethodnika. Možda je potrebno da priznamo kolektivnu krivicu i krenemo ispočetka? Jedan podstrek – Krivica nije imanentna strijeljanju. Krivica je imanentna praštanju. Praštanje je imanentno razumijevanju. Razumijevanje je imanentno ljubavi.

Godine Predstava	Predstava	Godine rat	Rat
<u>Prva polovina novembra/ studenog 2021.</u>	<u>Marija dogovora sa nama rad na predstavi</u>	<u>Ljeto 1991.</u>	Ćemovsko polje, Kasarne Masline, Morača, Kumbor, Radanovići “Znali smo da se nešto sprema, ali nismo znali šta” Prvi potezi – 120% odziv na mobilizaciju “crnogorski teritorijalni integritet i priličeni boljševički kartografi” mobilizacija u Crnoj Gori
<u>23. 11. 2021.</u>	<u>Zoom sastanak</u> <u>Milana i Bogdana se uključuju</u>	<u>16.9.1991.</u>	Podgorica, Nikšić, Pljevlja – Cetinje – Budva – Tivat – Motel “Vinogradi” u Sutornini Herceg Novi “30 hiljada ustaša maršira na Herceg Novi”
<u>30. 11. 2021.</u>	<u>Zoom sastanak</u>	<u>20.9.1991.</u>	Deklaracija o ekološkoj državi Crnoj Gori na Zabljaku
<u>6. i 7. 12. 2021.</u>	<u>Zoom sastanak</u>	<u>23.9.1991.</u>	artiljerija JNA napada selo Vitaljinu, potom Brčgat
<u>12. 12. 2021.</u>	<u>Anja se uključuje</u>	<u>25.9.1991.</u>	JRM (Jugoslovenska ratna mornarica) blokira pomorske linije prema gradu
<u>15. 12. 2021.</u>	<u>Sastanak kod Petra kući</u>	<u>26.9.1991.</u>	JNA preimenuje istočnu hercegovačku operacijsku grupu u 2. Operacijsku postrojbu podređujući je Generalštabu JNA Jevrem Cokić se imenuje prvim zapovjednikom ove postrojbe
<u>16.12.2021.</u>	<u>Kod Petra rižoto</u>	<u>01.10.1991</u>	Linija pohoda br. 1: 5. Motorizovana brigada I 2. Titogradska postrojba kreće zapadno od Popovog polja Linija pohoda br.2 9. Bokokotorska VPS Konavle, Čilipi, Čepikuće
<u>19. 12. 2021.</u>	<u>Anja, Marija donosi raštan i kobasice, sastanak, ostajemo preko 12h sati zajedno</u>	<u>02. 10. 1991.</u>	Topovima se napada Srd
<u>20.121. 12. 2021. Zoom sastanak</u>	<u>Zoom sastanak</u>	<u>03. 10.1991.</u>	Bombardovanje hotela Belvedera, hotela Argentina
<u>23. 12. 2021.</u>	<u>“Jeste staro ali ja to nisam znala. I skroz mi je bio interesantan ovaj otvoren kraj. I poslije 30 godina ...” Milana</u>	<u>04.10. 1991.</u>	JNA Zauzima Slano – presjeca se magistrala I Dubrovnik odsjeca od ostatka Hrvatske
<u>25.12. 2021.</u>	<u>Marija salje fotke, ne znamo šta je.</u>	<u>05. 10.1991.</u>	Bombardovanje Ploča Gine Milan Milišić / Krsto Đurović
<u>1.1.2022.</u>	<u>Nova godina fotke</u>	<u>15.10.1991</u>	Hrvatska nudi mirovne pregovore
<u>7.2.2022.</u>	<u>“gde ste ljudi, nadam se da ste svi dobro, radim nešto za ispit pa čitam istorijat ritega sa njihovog sajta i setih se vas” Milana + fotka</u>	<u>18. 10.1991.</u>	Vazdušni napad na Ploče I Dubrovnik
<u>3.3. 2022.</u>	<u>Čao svima, radujem se da nastavimo sa radom. S druge strane, prijala mi je ova pauza od ove teme. U međuvremenu sam bio na seansi sa još jednim kosovcem i novinarom iz Nikšića. Juče smo Andrija i ja obavili razgovor sa profesorom sa Cetinja, žesći lik. Šaljemo vam ovih dana zabilješke. Narednih par dan zakazujem još razgovora, pa vam javljam da mi se pridružite.</u> <u>– Petar+Andrija</u>	<u>19.10. 1991.</u>	Dogovoreno primirje, prekršeno
<u>4.3.2022.</u>	<u>Razgovor sa Predragom Nikolićem</u>	<u>20.10.1991.</u>	avioni JNA napadaju Dubrovnik
<u>8.3.2022.</u>	<u>Sastanak</u>	<u>22.10. 1991.</u>	JRM bombarduje hotele
<u>23.3.2022.</u>	<u>Sastanak u Praznom Prostoru</u>	<u>23.10. 1991.</u>	artiljerijski napad JNA na Dubrovnik, prvi slučaj gađanja zidina Starog grada
<u>24.3.2022.</u>	<u>Sastanak kod Marije u stanu</u> Molitva, Ljuba Jakimčuk Oće naš koji si na nebesima na punom mjesecu I na škrom suncu zaštiti od smrti roditelje moje čija kuća stoji na liniji vatre koju neće da napuste kao ni grobnicu i mog muža zaštititi što stoji sa druge strane rata kao da stoji sa druge strane rijeke upervrši svoj pištolj u grudi koje je navikao ljubiti nosim na sebi ovaj pancirni prsluk I ne mogu ga skinuti jer se za mene lijepe poput kože u sebi nosim njegovo dijete i ne mogu ga isterati napolje jer on kroz njega posjeduje moje tijelo nosim u sebi Domovinu i ne mogu je izbaciti jer ona kruži nalik krvi u mom srcu hleb naš nasušni podaj gladnima i neka pristanu jesti jedn drugie i svjedo naše daj obmanutima	<u>24.10.1991.</u>	VPS zauzima Župu Dubrovačku I Brčgat; JRM bombarduje Lokrum

25.3.2022.	ne bi ti im se razbistri i oprosti nam za naše porušene gradove iako mi zbog njih ne opravdamo neprijateljima našim i ne uvedi nas u iskušenje da raznušimo čitav ovaj truli svijet nego nas izbavi od zloga skini nam teret Otadžbine kao jeftin pancir težak i od male pomoći zaštititi od mene mog muža, roditelje moje i moju Postojbinu	25.10.1991.	JNA izdaje ultimatum gradu
26.3.i 27.3.2022.	© Lyuba Yakimchuk Iz “Kajsija Donbasa”, prvobitno objavljeno 2015. (Old Lion, Lavov), englesko izdanje 2021. (Lost Horse, Sendpoint, Ajdah, 2021).	26.10.1991.	JNA Zauzima Žarkovicu
28.3.2022.	Kajem se, a ne stidim se što sam kao profesionalac novinar prošao gotovo sva ratišta prije kosovo, knin, lik, banija, istočna slavinija, pa vukovar, pa mostar, pa foča – došao u NK, moj rodni grad, ustvari Lukovo, moje selo i bio	27.10.1991.	JNA dobija pogled na Dubrovnik
29.3.2022.	prokazan, čerali su me da se stidim, a nijesam imao zbog čega i od koga – ja	28.10.1991.	Bombardovanje grada minobacačima četiri sata
30.3.-3.5.2022.	sam profesionalac i nema kome da se ispovijdam – ja mogu da se vratim u Knin, u Liku, Baniju, Mostar, Foču – svud mogu svakoga da pogledam u oči 015515	30.10.1991 – 4.11.1991.	Bombardovanje grada duž Gruža i Lapada, Babinog Kuka, hotela Argentina
18.5.2022.	Petar: Jel se stidiš? Barem malo Mišo: Ne! Mogu da se kajem, ne stidim se ja sam profesionalac! A kajem se istorijske odgovornosti što sam pripadao tome vremenu -Andrija poruka	7.11.1991.	JNA izdaje novi ultimatum I zahtjeva predaju grada do podne; počinju borbe u Slanom
12-18.10.2022	Sastanak kod Marije	9.11.1991 – 12. 11.1991.	gađanje hotela, brodova u lukama
29.10.2022.	Anja šalje zbornik o ženama Gulaš kod Marije Poruke Milana, Anja, Marija Put u Dubrovnik Dokleste (Milana, Bogdana, Andrija, Krsto) Debeli brijeg fotka Tolji, stari grad, čevapi	Do kraja 11. mjeseca	zatišje
28.11.2022.	Zoom sastanak	6.12.1991. 05:48h ujutru – 11:30h	Najjače granatiranje Dubrovnika 48 projektila od 82mm, 232 čaure od 82mm, 364 čaure od 120mm, 22 navođena projektila Stradun Gine Pavo Urban Uništena centralna univerzitetska biblioteka
3.12.2022.	Panel	7.12.1991.	Dogovara se primirje. Ratna dejstva postaju neaktivna
28.1.2023.	Nikšić, Razgovor, Drašković, Kosović	Januar/siječanj 1992.	Sarajevski sporazum između Hrvatske, JNA i UN-a, borbe jenjavaju
19.2.2023.	Milanina fotka sa Fron dijem	31.05.1992.	2. bojna 163. brigade je odbacila JNA na Golubov Kamen koji nadgleda jadransku magistralu oko Rijeke Dubrovačke ali nije uspjela zauzeti planinski masiv
22-29.6.2023.	Radionice sa glumcima	15.06.1992 - 16.06.1992.	Dubrovnik ponovo gađan artiljerijom JNA
26.11 - 10.12.2023.	Probe u Praznom Prostoru, prva faza	do 30.06.1992.	Dubrovnik sporadično gađan artiljerijom JNA
29.1 - 29.2.2024.	Probe u Praznom Prostoru i u Dodestu, druga faza	03.11.1992.	Hrvatski predsjednik Frano Tuđman je na dubrovačkom trgu objavio „oslobođenje grada“, uz glasna zvona crkve
20.2.2024.	Sastanak za katalog (Milana, Bogdana, Ivana)		
15.3.2024.	Sastanak oko kataloga		
20-26.3.2024.	Probe, treća faza Popiknuti se; Križaljaka-ukrižanica- ukrštenica		
6.6 - 20.6.2024	Probe, četvrta faza		
20.6.2024.	Premijera predstave		

Siječanj je Januar (prvi mjesec)

Veljača je Februar (drugi mjesec)

Ožujak je Mart (treći mjesec)

Travanj je April (četvrti mjesec)

Svibanj je Maj (peti mjesec)

Lipanj je Jun (šesti mjesec)

Srpanj je Jul (sedmi mjesec)

Kolovoz je Avgust (osmi mjesec)

Rujan je Septembar (deveti mjesec)

Listopad je Oktobar (deseti mjesec)

Studeni je Novembar (jedanaesti mjesec)

Prosinac je Decembar (dvanaesti mjesec)

ljuti — vrijeme opakih mečava i
ljutih mrazeva, golemi mjesec,

februar — vrijeme velike
hladnoće i smetova,

mežnik — vrijeme razmeđavanja
zime i proljeća,

bokogrej — vrijeme kada se sa sunčane
strane, s boka, počinje osjećati toplota,

suhi — vrijeme u kome su mraz
i vjetar stvrdli i osušili sve,

protaljniki — vrijeme kada se na
tlu ukazuju prokopnine,

letnik — vrijeme proljećnog otopljavanja,

žarki — vrijeme žega i pripeke,

gruden — vrijeme stvrdnjavanja
zemlje i stvaranja grumenja, gruda,
po njivama i putevima,

grjaznik — vrijeme blata i
kaljuga usljed padavina,

studen — vrijeme hladne i
zimomorne pozne jeseni,

snežanj — vrijeme snega i smetova,

prosinac, prosinac — kada lijepo vrijeme
prosjezuje, prosijava, kada se već lijepi
dani pojavljuju i, najprije mjestimično,
poslije jesenjih magli i zimske tmurne
oblačnosti, ukazuje se nebeska vedrina,

berezen, sakavik — vrijeme kada
breze i drveće, s početkom proljeća i
otopljavanjem, počinju da luče sokove,

biljar, travenj, cvetanj, kvitanj, maj, lažitrava —
vrijeme bujnog rasta i cvjetanja trava i grmlja,

lipenj — dani miomirisnog cvjetanja lipe,

trešnjak, čerešnjak — vrijeme
dospijevanja prvih voćnih plodova,

crvenik, rujen — preodijevanje
šume u zlatastu i rumenu jesen,

veresenj — vrijeme upadljivosti vreska, niske
drvenaste biljke, malih listova i ljubičasta
cvijeta, vječno zelene šibljike, rasprostranjene
u Polesju i brdskim predjelima,

žovtenj, listopad, šumopad — vrijeme
kada lišće žuti, opada i gora ogoljuje;

derikoža — vrijeme uništavanja stoke
zbog nedostatka ishrane na kraju zime,

izok — vrijeme pojavljivanja
insekata i oglašavanja cvrčaka,

červenj — vrijeme crva,
gusjenica i larvi pčela,

zarev — vrijeme rijevanja ili rike jelena,

sečenj — vrijeme najpogodnije da se
drveće siječe, jer tada ne luči sokove, da se
zemlja privede za usjeve, što govori i naziv

berezozol — vrijeme sječe, krčenja breza
i pretvaranja njihovih panjeva i korijenja
u pepeo (paljevinska zemljoradnja),

serpenj, žnjiven, žetvar — vrijeme žetve,

gumnik, kolovoz — vrijeme kada se ljetina
odvozi sa njiva i žito vrše na gumnu,

grozdober — vrijeme berbe
vinograda, veresenj, kastročnik,

pazdernik — vrijeme mlačenja konoplje i
lana i izvlačenja vlakana za pređu (vresat:
mlatiti, kostika: konoplja, pozder:
usitnjena drvenasta stabljika konoplje),

kalendar — vrijeme kretanja obrednih
povorki u susret novom letu,

koložeg — vrijeme paljenja vatri za
pojačanje snage zimskog sunca,

svadebnik — vrijeme svadbovanja.

“Samo se jedan čovjek rodio, samo
jedan čovjek je umro na zemlji.
Tvrditi suprotno čista je statistika.”

J. L. Borges

Ispisane jakim i nečitkim pismom djetinjstva dvije me slike vezuju za oslobođenje Dubrovnika 1945. godine.

Sjedim na tepihu nasred velike dnevne sobe – saloče, kako se to u gradu zove – i igram se krpicama. Krpice su retaji koje mi je dala gospođa Mici. To je ona tete što svako večer sjedi za šivaćom mašinom. Ona je šnajderica. Ovo večer, međutim, koluti mašine miruju. Mirni su na neki osoben način i svi koji sjede u saloči, izuzimajući gospođu Mici i njenog muža koji se glasno prepiru. Prepriu se sad na njemačkom, sad na hrvatskom. Nitko se ne miješa u njihov razgovor mada svi emocionalno njore kroza nj.

Večer je uoči oslobođenja Dubrovnika. Nijemci se te noći povlače iz grada. Gospođa Mici ima austrijski pasoš. Ona je švapski pedantno zapakirala svoje i muževljeve kofere, i oslanjajući se na opreznost, razbor i intuiciju odlučila da ona i muž napuste Dubrovnik s Nijemcima. Ali muž neće. Odgovara i nju. Mirko Šuštar, Čeh koji godinama živi u Dubrovniku, drži na Stradunu bife. On je jednostavan čovjek i njegovi razlozi su jednostavni: Zašto bih ja bježao odavde, sa nekim i nekamo? Ovdje je moja kuća, ja živim ovdje; u svakom drugom mjestu sam izbjeglica bez krova i kruha. Nikomu nisam nikakvo zlo učinio, gledam svoj posao, nikomu nisam dužan.

Kontra ovoj, naizgled razložnoj poziciji, stoji uvijek utegnuta gospođa Mici, i sve se više ljuti. Ona ne poriče ništa od onoga što on kaže, ali su njeni zaključci potpuno oprečni njegovima. Otprilike: Nikad ti nećeš odrasti! O čemu ti pričaš? Jesi li zaboravio da je rat, svjetski rat? Da u ratu ne važi ta tvoja djetinjasta logika. Jesi li oženjen Njemicom? Jesi. Je li tvoj bife stalno pun Nijemaca? Jest. Komu ćeš ti objasniti da je za tebe gost samo gost? Imaš li ikoga na partizanskoj strani tko će se zauzeti za tebe? Nemaš. Pa kako onda možeš biti tako glup, tako nedokazan!? I lupka u ljutnji petom čizmice o pod.

K Šuštarevima smo preselili iz straha od bombardiranja. Otac, majka i ja dijelimo jednu sobu njihovog stana u gradu. Zašto smo napustili svoju kuću? Uostalom, zašto se kriti od eventualnog bombardiranja unutar zidina? Zar nije logičnije da su kuće van zidina, sa manje katova i raspoređene u manjoj gustini, daleko sigurnije ako sigurnost mjerimo realnim procentom rizika. Da, ali postoje tu i “emotivno-povijesni” razlozi. Jedna je osobita vrsta zatvorenosti kojom je prostor unutar zidina natopljen. Konstruiran da bi zaštitio i osigurao, taj prostor istodobno zrači nadmoć prema vanjskom, divljem svijetu.

Kao da će svojim srezanim blokovima zgrada i svojim mostovima skrenuti tovar bombardera, zavrnuti i samu putanju letjelica. U grad se dolazi trgovati ili slaviti; smrt u gradu nije u skladu sa njegovim značenjem za koje se svijest u to divlje vrijeme otima; ona je u gradu, ne budući u skladu s pretpostavljenim i dugo življenim – neskladna. U gradu se može umrijeti od trešnje, od kuge ili prirodnom smrću. U svakom slučaju od nečega što je vis maior, Božja volja, a ne neka “tamo prdarija, gvera, bumbardavanje, revolucijom...” Ta sigurnost škatule je očiti anakronizam još od Napoleonova vremena; ali stoljetno uvjerenje da se gine vanka, tamo, na Primorju, u Konavlima, u Hercegovini, na moru, sagradilo je, kamen po kamen, jednu drugu vrstu utvrde, zid psihološke nadmoći mjesta koji generacije očito baštini.

Stojimo s puno drugih ljudi ispred crkve svetog Vlaha. Noć je prošarana nekim neobičnim osvjetljenjem koje dotad nisam bio vidio. U nepravilnom krugu oko Orlandovog stuba trupkaju neki džinovi u robi koju također ranije nikad nisam vidio. Glas kolovođe koji počinje pjesmu tako je oštar da mi se čini kako bi svoj in bridom mogao presjeći zvonik napola. Gledam na tren u jednog džina s raskopčanom sivozelenom košuljom iz koje nadiru gusto maljave grudi.

Kolo se širi i mati me povuče za ruku da me ne ugazi neka od ogromnih, kao tenk teških cipela koje džinovi nose. Vidim u pretapanju slika neka razdragana ženska lica, neka ozarena bahatim zadovoljstvom, druga napeta od smijeha i pjesme. Ali uglavnom ne vidim ništa osim gužve, nogu, donjih dijelova kaputa... Atmosfera je elektrizirana mješavinom slavlja i straha.

Kategorije života i slobode kategorije su koje tako lako uzimamo za jasne po sebi i tako olako izjednačavamo. Život dijelimo od neživota (smrti) i slobodu od neslobode (ropstva) nekom osjenčenom crtom što kao državna granica razmeđuje predio na karti. Tamo pak gdje ta granica prolazi, u planinskoj vrleti ili na pučini, čovjek se nema za što uhvatiti; u neveri ili snježnoj oluji granica za njega ne postoji. Priroda postavlja granice njegovoj slobodi i njegovom životu. Jači i slobodniji on može biti od tih fizičkih datosti, ali samo prema unutra. Sloboda i život su zato najprije kategorije unutrašnjeg čovjekovog svijeta, a ne pitanje kliničke smrti ili javnog deklariranja.

No rat je jedna od onih kataklizmi kad jedno lako postaje drugo, a sve skupa - ništa.

Svoju slobodu – zbir svojih poriva i stremljenja – neprestance žrtvujemo životu, životu kao sklopu uvjetovanosti i komornosti. Pa zar nije logično da se sve to jedanput i obrne? Da sloboda bude čin (akt), a život vrijeme u kojemu se taj čin može odvagati, u kojemu može potrajati.

Samo samoubojica na isti tas vage stavlja svoj život i slobodu; da bi jedno uništio drugim. On uzima slobodu da bude mrtav i uzima sebi život da bi (ga) se oslobodio.

Mislim da je tako nekako rezonirala gospođa Mici na vrhuncu svog razložnog jeda: “Ako već hoćeš izvršiti samoubojstvo – izvoli! Ali nemoj to nametati i drugome.”

Da li je Mirko Šuštar vjerovao da će se spasti? Nesumnjivo. No upravo vjera u spasenje, vjera u bolji život na zemlji i (ili) na nebu, ona je nezamjenljiva hrana svakog opredjeljivanja za mučeništva. Zato znam da njegov ostanak nitko nema pravo naprosto otpisati u stavci “naivnost”. Taj crni optimizam, to ljekovito građenje nade, traži svoje preimenovanje. I dugo mi je trebalo dok sam shvatio da je, bez trunke fanatizma, nasuprot svakoj ideologiziranoj svijesti, nasuprot razlogu i ženi, Mirko Šuštar, mali gostioničar iz ratnog Dubrovnika, stao te noći u obranu slobode. Kao da je, ne znajući sam kako, u porobljenom Dubrovniku, par sati prije slobode koja dolazi, stao u obranu onih principa koji su mnoge odveli u šumu i borbu. Njegov trenutak izjašnjavanja je stigao odista kasno. Pa ipak, na vrijeme. Pitanje koliko je u tome otporu, u tome izboru da se bude pasivan i moguća žrtva, koliko je u tome samouboilačkog, ostat će, nažalost ili na sreću, bez preciznog odgovora. I mada je samouboilački poriv dovoljno širok da ponese teret otpora, žestinu opredjeljenja, sa njim uvijek kao da ide, kako to kaže Alvarez, i neka primjesa frivolnog. I zato bih volio da ga jednostavno isključim. Onaj tko do samozatajnosti štuje svoj nazor može u očima razložnog djelovati kao samoubojica. Međutim on sam kao da na pola puta uvijek pokreće neki mehanizam koji obesnažuje izvođenje gornjeg zaključka. U stavu “ginem za pravdu” težište je uvijek na onome za pravdu, nikad na ginem. A zaključivanje je u principu jedna logička operacija suvisla samo dotle dok djeluje (ograničavajuća) svijest koja bespogovorno usvaja tu logiku. Istoga časa kad se iz tog odnosa iskorači, ostaje tako malo onog na što se možemo pozvati. To je upravo ono mjesto gdje se otvaraju vidici tragičnog.

Ja naravno, ni tad ni danas, nisam mogao uspostaviti logičnu vezu između toga što je Dubrovnik oslobođen i činjenice da nema više dunda Mirka. Kakva je veza između bračne svađe u saloči Šuštarevih i pobjedonosnog uzmaha onog kola punog grlenih glasova, širokih prsa, neobičnih pokreta...

Bilo je onih koji su izdržali mučenja ne progovorivši, vjerni svojoj utemeljenosti u ispravnosti svoje borbe. I onih koji su pali u jurišu s posljednjom misli da ih zvižduk metaka podsjeća na fijuk čiope. Mirko Šuštar je izdržao u svom ljudskom uvjerenju da on ni za što nije kriv.

Uvjeti su bili ratni i misli su najčešće same od sebe slijedile ratnost. Neka ruka je po određenom šablonu sačinila spisak, kao što je to uvijek sa spiskovima. Zasedao je prijeki sud, prijeko, kao što mu i ime kaže. Na plakatu s trideset sedmoricom osuđenih na smrt bio je deveti po redu. Na dnu spiska stajala je naredba da nitko ni za koga ne smije intervenirati.

Šuštarev pojam časti bio je očito preslab štit za njegov život. I tako je ispalo da ništa u njegovoj osobnoj povijesti nije slavno. Malima je data mala sudbina; život jednako kao i smrt prolazi im ne ostavljajući značajnije tragove. Tko danas, skoro četiri decenije nakon oslobođenja Dubrovnika, pamti dubrovačkog Čeha Mirka Šuštare, vlasnika bifea na Stradunu, čovjeka koji je vjerovao da svijet može biti ovakav ili onakav, a ne da uvijek mora biti kakav jest.

Život je dao za pravo njegovoj ženi, rat je opravdao egzekutora, slava je naravno pravedno pripala pobjednicima. Samo je Mirku Šuštaru pripalo ništa i nema više nikoga tako moćnog da mu nešto može dati. “Za razliku od slave”, kaže Isidora Sekulić, “čast nikad nije šumna, burna, nikad ne znači bezuslovni klimaks i prvenstvo. [Zato je on govorio sa svojom ženom kao da se pravda.] A kad je u pitanju osećanje časti, onda smo definitivno unutra u čoveku, u jednom isključivo aktivnom procesu. Osećanje časti i ljubav za čast to je samopoštovanje čoveka zato što oseća da je poštovalac velikih stvari, da na kraju poziva svoga vidi ideal i boga.”

Mnogo godina kasnije, ne obraćajući tad na to pažnju čuo sam kako majka razgovara sa susjedom o gospođi Mici. Susjeda je vidjela gospođu Mici u Beču. Gospođa Mici je bila dobro i zdravo. Ali mene su tad interesirale zračne puške; davno sam već bio zaboravio njene šarene krpice i noć s pedantno zapakiranim koferima.

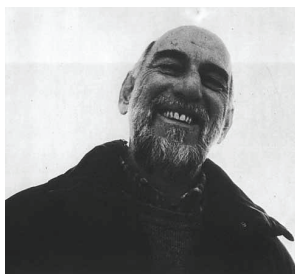
No uspomene ne mogu, kao ljudi, odseliti zauvijek; njihovo je nešto što hoće i umije odživjeti u nama svoj život do kraja. Kad-tad otvori se bunar nebeski da nas zalije i onim kapljicama koje su prskale u stranu dok smo kao djeca gacali po lokvama.

Njegova smrt je do mene dopirala polako. Kao da je to bio slučaj koji su rješavale kancelarije neke beskrajne Administracije. Probijala se do mene kroz godine s malom propusnosti. Neumitna i čista kao voda. Nelagoda koja me pecne svaki put kad prolazim barkom pokraj Dakse, idući ka nekom od Elafita, stapa se sa onom mješavinom emocija koja me obuzme kad – bilo odakle – polazim na otoke; jedva da bih u njoj našao neko određeno mjesto za Šuštare.

Njegove smrti vjerojatno ne mogu nikad ni biti u potpunosti svjestan jer nikad nisam u potpunosti bio svjestan ni njegova života. On je kao jedna od onih intrigirajućih sitnica iz djetinjstva, kao zapamćena pukotina u zidu za koji moram provjeriti da li je tamo kamo ga moje sjećanje locira.

I mada mi je njegov lik fizički sasvim izmakao, sad držim da dok sam živ neću zaboraviti njegovu unutrašnju uspravljenost koja mu je, nespremnu a ipak tako odlučnom, nalagala da se izravna sa sudbinom, i to kako je skupa sa ostalima, mada ga sa njima ne broje, dao svoj život za slobodu.

Možda sam, u trenutku kad mu se pred očima ukazao niz profila pušćanih cijevi – ja, dijete koje se igra na podu saloče u njegovom stanu – bio jedna od slika što su prostrujale kroz njegovu svijest. Sve ih je ionako ostavljao u toj ljubavnički neumjerenoj eksploziji smrti koja je njime tresnula o tlo.

Izdavač: DS Prazan Prostor
Za izdavača: Marija Backović

Urednici/e: Andrija Rašović, Bogdana Kostić, Milana Matejić, Petar Pejaković

Autori tekstova: Bogdana Kostić, Anja Pletikosa, Andrija Rašović, Mark Mazover, Anđelija Rondović, Allan Kaprow, Milan Milišić, Danilo Kiš, Ivan Čolović

Fotografije: Krsto Vulović, Bogdana Kostić, Mladen Ivanović, Pavo Urban

Grafičko oblikovanje: Ivana Vujošević
Štampa: Golbi Print, Podgorica

Podgorica, jun 2024.

* Tekst zbog kojeg je Milišić bio osuđen na uslovno sedam mjeseci zatvora bez prava putovanja u inostranstvo, objavljen u knjizi „Dubrovačka zrcala“, objavljujemo uz dozvolu njegove supruge Jelene Trpković.

Sadržaj ovog dokumenta je isključiva odgovornost Praznog prostora i ne odražava nužno stavove Evropske unije niti UNDP-a.